

Refah Rejimi Bağlamında Çocuk Bakımı Hizmetleri

Aslıcan KALFA*

ÖZET Toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü bağlamında kadınlar hane içi yükümlülüklerin yerine getirilmesinden sorumlu tutulmakta ve buna koşut olarak bakım hizmetleri, kadınlar tarafından sunulmaktadır. Ancak kadınların işgücüne katılım oranlarının artması, toplumsal cinsiyet rollerinin belli bir düzeyde de olsa sarsılmasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra boşanma oranlarının ve tek ebeveynli ailelerin sayısındaki artış, evi erkeğin geçindirdiği çekirdek ailenin yerini çalışan anne/baba ve çocuklardan oluşan modelin alması, kadın emeğinin metalaşması ve buna bağlı olarak çocuk bakımı hizmetlerine olan talebin artması, bakım hizmetlerinin yaygınlaşmasına sebep olmuştur. Bakım hizmetlerin sunumu farklı refah rejimlerine göre şekillenmekte, refah rejiminin tarafları olan devlet, piyasa, aile ve gönüllü kuruluşların bakım hizmetlerinin üstlenilmesinde oynadıkları rol değişiklik göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Refah rejimi, refah devleti, çocuk bakımı hizmetleri, toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü, kadınların işgücüne katılma oranları

ABSTRACT

In the context of the gendered division of labour, women are charged on fulfilling domestic work and in parallel with this issue of fact, care work is given by women. However the rise of women's participation in the labour market has led to the weakening of gender roles, although in a limited level. Besides the rise of divorce rates and families headed by only one parent, the replacement of the male-breadwinner nuclear family with a model composing of working mother/father and children, the commodification of women labour and depending on this, the rise of the demand for child care have led to the proliferation of care services. The provision of care services is up to different welfare regimes and the role which the partners of the welfare regime, i.e. the state, the market, the family and the voluntary sector play varies, while care services are being undertaken.

Key words: Welfare regime, welfare state, childcare services, gendered division of labour, rate of women's participation in the labour market

GİRİŞ

Bu araştırma refah rejimlerince sunulan hizmetlerin önemli bir ayağı olan bakım hizmetlerini, çocuk bakımı özelinde analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu konunun seçilmesinin nedeni, çocuk bakımı hizmetlerinin yaygınlaşmasının

* Arş. Gör. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı

kadınların çalışma hayatına dâhil olmalarının ve toplumla bütünleşebilmelerinin önemli bir bileşeni olmasıdır. Bakım hizmetleri, refah devletinin yaşadığı dönüşümün anlaşılabilirliği kritik bir alandır ve refah rejimlerine toplumsal cinsiyet perspektifinden bakabilmemizi sağlayan açılımlar sunar.

Bakım kavramı tarihsel olarak farklı toplumsal formasyonlarda toplumsal cinsiyet ilişkilerinin içkin olduğu bir yapıya sahip olmuştur. Feminist yaklaşımlar, bakım hizmetlerinin bu cinsiyetli yapısının mekânsal boyutuna, bu bağlamda hane içi etkinliklerin bir parçası olarak bakım hizmeti sunmaya ve de bakım hizmeti sunulurken sarf edilen duygusal emeğe odaklanmışlardır. Kadınların bakım hizmeti sundukları kişilerin, genellikle çok yakın akrabalık ilişkisine sahip oldukları kişiler olması nedeniyle duygusal emek, enformel bakım hizmetleri sunumunda son derece önemli bir paya sahiptir. Çocuk bakımı hizmetleri sunumunda duygusal emeğin daha da büyük bir paya sahip olduğu düşünülebilir.

Refah rejimi bağlamında çocuk bakımı hizmetleri Esping-Andersen'in refah rejimine dair geliştirdiği üçlü sınıflandırmaya başvurularak analiz edilmiş olsa da kavramın bahsi geçen cinsiyetli doğasını kavrayarak daha farklı bir noktadan ele alan alternatif yaklaşımlar geliştirilmiş ve çocuk bakımı hizmetleri analiz edilirken Esping-Andersen'in sınıflandırmasının geçerliliği tartışılmıştır.

Refah devletinde 1970'lerden itibaren yaşanan, "esneme" ya da "dönüşme" olarak nitelendirilebilecek değişiklikler, çocuk bakımı hizmetlerinin refah rejiminin tarafları olan aile, devlet, piyasa ve gönüllü kuruluşlarca üstlenilme biçimlerinde değişiklikler yaratmıştır. Bu süreçte doğrudan ya da dolaylı nakit yardımları ve bakım hizmetlerinin sunum biçimleri, yaşanan dönüşümün önemli bileşenleri haline gelmiştir. Özellikle bakım ödenekleri ve ücret benzeri ödenekler, artık birçok Batı ülkesinde bakım hizmetlerinin enformel ilişki ağları içerisinde metalaştırılarak sunulduğu yönündeki eğilimi göstermektedir. Hizmetlerin sunum biçimi açısından yaşanan dönüşümler ise adem-i merkezileşme, sosyal harcamaların niteliği ve enformel hizmet/formel hizmet ikiliğinin sarsılmasından oluşmaktadır. Çocuk bakımı hizmetlerinin yaygınlaştırılması, toplumsal cinsiyet eşitliğini sosyal politikalarının önde gelen unsurlarından biri olarak geliştiren Avrupa Birliği tarafından benimsenen önemli bir politika alanı haline gelmiştir.

Refah rejiminin Osmanlı'dan kalan mirasın etkisiyle şekillendiği ve bu bağlamda ailenin hizmet sunumunda önemli bir paya sahip olduğu Türkiye'de ise Cumhuriyet döneminden itibaren devletin aktif rol oynadığı bir sürece girilmesine rağmen, çocuk bakımı hizmetleri geleneksel aile rolleri çerçevesinde kadınların görevi olarak görülmüş ve refah rejimi içerisinde bakım hizmetlerinin sunulmasında aile ön plana çıkmaya devam etmiştir. Türkiye'de devlet ve refah rejiminin diğer taraflarınca sunulan bakım hizmetlerinin yetersizliği kadınların işgücüne katılma oranlarının düşüklüğünü etkileyen önemli etkenlerden biridir. Buna rağmen devlet tarafından bakım hizmetleri sunumunun yaygınlaştırılmamasının yanı sıra mevcut hizmet sunumundan da geriye giden düzenlemeler yapılmakta, tüm bunlar kadınların çalışma hayatından uzaklaşmalarına yol açan etkiler yaratmaktadır.

Bu araştırma tüm bu bahsi geçen hususlara dayanarak çocuk bakımı hizmetlerini, bakım kavramının içeriğini, kavrama yönelik geliştirilen değişik yaklaşımları, refah devletinin yaşadığı dönüşümü göz önünde bulundurarak analiz etmeyi; Avrupa Birliğince izlenen politikaları ve Türkiye'deki çocuk bakımı hizmetleri yönünde geliştirilen politikaları değerlendirmeyi hedeflemektedir.

I. Bakım Kavramı

Bakım kavramı, genel bir açıklamayla, bir bireyin karşısındaki kişinin refahını ve iyiliğini sağlamak ve onun ekonomik ya da toplumsal yaşama katılımını yeniden üretmek amacıyla yürüttüğü etkinlikler bütünüdür. Bu tanıma bağlı olarak, bakım kavramını refahın sağlanması için belirlenen etkinliğin aktarımı şeklinde düşündüğümüzde, açığa çıkan ilişkisellik boyutu üzerinde durmamız gerekmektedir. Kavramın ilişkiselliği çerçevesinde, bakımın bileşenleri bakım hizmeti sunan bireyden ve bu hizmetten faydalanan (hizmeti alan) bireyden oluşur. Thomas'ın yaptığı tanıma göre bakım,

“ücretli ya da ücretsiz işe dayalı etkinlikleri ve duygusal empatiyi içerecek şekilde destek sağlanmasıdır.” Bakım, “daha ziyade kadınlar tarafından... engellilere, bağımlı yetişkinlere ve çocuklara, kamusal ya da yerel alanlarda, çeşitli kurumsal bağlamlarda sağlanmaktadır” (1993: 665, aktaran Geissler; Pfau-Effinger, 2005: 3).

Tronto ise bakım hizmetine dair etkinliklerin gerçekleşmesini bir süreç olarak ele alarak bu süreci dört aşamalı bir şekilde tarif etmiştir. Bu aşamalar şu şekildedir:

- Bakım ihtiyaçlarının içeriğinin saptanması,
- Bakımı sağlayacak kişiye bakım hizmetini kimin sunacağına saptanması,
- Bakım hizmetinin verilmesi, yani bakımla ilgili ihtiyaçların pratikte nasıl giderileceğinin saptanması,
- Bakım hizmetinin alınması, yani bakım hizmetlerini sunan kişi vasıtasıyla bu hizmetlerden faydalanılması (1996: 147, aktaran Geissler; Pfau-Effinger, 2005: 5).

Bakım kavramı bakım hizmeti sağlayan tarafça yürütülen etkinliklerin boyutları itibarıyla ele alındığında ise bakımın bileşenlerinin, “fiziksel emek” ve “duygusal emek” olmak üzere iki türlü olduğu görülmektedir. Fiziksel emek, bakım hizmeti sağlayan kişinin bu etkinlikler bütünü için sarf ettiği güç ve gayret anlamına gelirken; duygusal emek, bakım hizmeti sağlayan kişinin bakım hizmetinden faydalanan kişiyle arasındaki duygusal bağa dayanan emek faaliyetlerinin bütününe

işaret eder. Başka bir deyişle duygusal emek,¹ bireylerin insanlarla çok yakın ve genellikle yüz yüze ilişkiler kurmaya dayanan iş ve etkinliklerden ötürü sarf ettikleri emek olarak tanımlanabilir.

Bakım kavramının Batı Avrupa'nın ikiliklere dayalı düşünce dünyası ve toplum yapısı çerçevesinde çeşitli zıtlıklara dayanması, dikkat çekilmesi gereken önemli bir noktadır. Brückner bu ikilikleri kamusal/özel, bağımlı/bağımsız, mantıksal/duygusal ve annelik/profesyonellik olarak sıralamaktadır. Kamusal/özel ayrımı, bakım hizmetlerinin kurumsal ya da özel alanda sunulmasını, bağımlı/bağımsız ayrımı her toplumda bireylerin bakım hizmetine gereksinim duymalarına bağlı olarak bu gereksinimin değişik mekanizmalar ve süreçler vasıtasıyla karşılanmasını, mantıksal/duygusal ayrımı bakımın, birbirleriyle akrabalık ilişkisi olan bireylerin duygusal bağlarına dayanarak sunulması ile kurumsal ve profesyonelce sağlanması arasındaki zıtlığı ve annelik/profesyonellik ayrımı, bakımın her halükarda “kadın işi” olarak görülüp kurumsal ya da enformel biçimde kadınlara yüklenmesi ile, bakımın kadınların görevi olmaktan çıkarılması amacıyla toplumun diğer bireylerinin de üstleneceği bir etkinlik haline getirilmesini içerir (2004: 32–34). Bununla birlikte, bakım hizmeti sunumunda kurulan duygusal bağın sadece enformel bakım hizmetlerinde değil; kurumsal olarak sunulan bakım hizmetlerinde de açığa çıktığına dair bir görüş vardır. Bu argümanın gerekçesi olarak, hizmet sunulurken iki taraf arasında karşılıklı bir etkileşimsellik kurulduğu fikri ileri sürülmektedir (Milligan, 2003: 458).

II. Bakım Kavramına Yönelik Feminist Yaklaşımlar

Bakım kavramının genel bir tanımının sunulmasından sonra, bakım kavramının cinsiyetli yapısını göz önünde bulundurarak yapılacak feminist çözümler, konunun daha derinlikli bir şekilde kavranmasını sağlayacaktır.

1. Hane İçi Yükümlülüklerin Bir Parçası Olarak Bakım Kavramı

Bakım hizmetleri, erkek egemen değerler sistemi içinde kadınlara biçilen roller çerçevesinde, kadınların görev alanı olarak saptanan etkinliklerin önemli bir parçası haline gelmiştir. Tarihsel olarak kapitalizmin ortaya çıkışıyla oluşan özel alan/kamusal alan, ücretli emek/ev içi emek gibi ayırım ve ikilikler, erkek egemen sistemin kapitalist sistemle bütünleşerek kadınların özel alana ait olarak kodlandıkları ve hane içi yükümlülüklerden sorumlu tutuldukları bir düzeni meydana getirmiştir. İzleyen dönemde kadınların özel alandan kamusal alana çıkarak işgücüne katılmaları ise, kadın sorununu tartışma alanlarından biri olarak gündemine alan Marksizm'in öngördüğü gibi kadınları özgürleştiren değil, üzerlerindeki yükü iki kat artıran ve emeklerinin daha fazla sömürüldüğü bir

¹ Duygusal emek kavramı ilk olarak sosyolog Arlie Hochschild tarafından kullanılmıştır. Araştırmacı duygusal emeği “duygunun derecesini ya da niteliğini değiştirme çabası” olarak tanımlamıştır (2003: 561).

toplumsal yapı yaratmıştır. Karen Sontag ve Nancy Fraser gibi sosyalist feministler, kadınların karşılığı ödenmemiş ev içi emekleri üzerine yoğunlaşan analizler yürütmüşlerdir. Bu analizler, kadınların ücretli işgücünü yeniden üreten hane içi etkinliklerine –yemek yapmak, temizlik yapmak, çocukların, yaşlıların bakımlarını üstlenmek gibi etkinlikler- odaklanmıştır. Sosyalist feministler kadınların emeklerinin bu çifte sömürüsüne çözüm olarak, ev hizmetlerinin kamusallaşmasını ya da kadınların hane içinde yürüttükleri etkinliklerin ücretlendirilmesini önermişlerdir.²

Bu bağlamda, feminist bir çözümlemenin öncelikle hane içi etkinliklerin önemli bir unsuru olan ve konumuzu teşkil eden çocuk bakımı kavramının mekânsal boyutuna dikkat çektiği görülmektedir. Genel olarak bakım kavramı için geçerli olduğu üzere, çocuk bakımı da toplumsal cinsiyet ilişkilerince belirlenen bir alandır. Ataerki değerler sistemine özgü ailesel ilişki biçimlerine uygun olarak, annelik kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin önemli bir parçası olarak kodlanır ve bu durum, kadınların çocuk bakımı hizmetlerinden sorumlu tutulmalarına sebep olur.³ Kadınların annelikle özdeşleştirilmesi sadece kapitalist sistemin oluşum süreciyle eşzamanlı gelişen bir durum değildir. Kadınların annelikle özdeşleştirilmesi ve buna paralel olarak erkeklerin baba olarak, çocuklarıyla aralarında kurulabilecek ve bakım hizmeti sunmaya dayanacak potansiyel bağlarının neredeyse koparılmış olması, ataerki sosyal formasyonun tarihi kadar eskidir.

2. Duygusal Emek Boyutuyla Bakım Kavramı

Feminizmin bakım hizmetleri hususunda dikkat çektiği bir başka önemli nokta, bakımın duygusal emek boyutudur. Buna göre duygusal emek bakım kavramının ayrılmaz ve muhakkak göz önünde bulundurulması gereken bir unsurudur. Özel alanda gerçekleşen bakım etkinliklerinin aile içi ilişkiler çerçevesinde yürütüldüğü düşünülürken, kadının bakım hizmeti sunduğu ve genellikle akrabaları olan kişilerle duygusal bir bağ kurması son derece normal görünmektedir. Özellikle Anglo-Amerikan feminist teorisyenler, bakım hizmeti sağlamanın “sevgiye dayanan emek” sarf etmek anlamına geldiğini, hatta bakım hizmeti sunmanın profesyonel ya da duygusal bir etkinlik olduğunun ayırt edilmesinin zor olduğunu ve bakımın pratik ihtiyaçlarla bütünleşecek biçimde asgari bir sevgi düzeyi gerektirdiğini ileri sürmektedirler (Lappalainen R.; Motevasel

² Sosyalist feministlerin ve Marksist feministlerin ev içi emek kavramıyla ilgili yürüttükleri tartışmalarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Donovan, Josephine (2001), *Feminist Teori*, İletişim Yayınları, Ankara: 145-174; Acar-Savran, Gülnur; Tura Demiryontan, Nesrin (2008), *Kadının Görünmeyen Emegi*, Yordam Yayınları, İstanbul.

³ Bu sorumluluk, çeşitli kültürlerde, mitlerle ve dini inanış biçimlerinin farklı varyasyonlarıyla harmanlanarak önümüze sunulur ve topluma sürekli hatırlatılır. Bunun önemli bir örneği, Hıristiyanlıkta Meryem’in oğlu İsa’yla özdeşleştirilmesinin Rönesans döneminden itibaren resim sanatını derinden etkilemesi ve üretilen sanat eserlerinin anne Meryem’le oğlu İsa birlikteliğini ikonografik olarak yeniden inşa edilmektedir

I., 1997: 189-192). Buna göre bakım “sevmek, düşünmek ve yapmak” (Leira, 1992: 27, aktaran Daly; Lewis, 2000: 283) edimleri vasıtasıyla gerçekleşen bir sürecin ürünüdür. Kadınların koşulsuz bir şekilde ev içi yükümlülüklerden ve çocuk bakımından sorumlu tutulmaları, onlar için fiziksel olduğu kadar duygusal bir yük anlamına da gelmektedir. Daly ve Lewis bu duygusal yükün üzerinde durmaktadırlar:

“Bakımın içeriği karşılığı ödenmemiş kişisel hizmetlerden daha fazlasını içermektedir, özsel olarak sahip olduğu ilişkilerle tanımlanmıştır; bu ilişkiler zorunluluk, sorumluluk, güven ve sadakat bağlarıyla nitelendirilme eğiliminde olan ilişkilerdir” (2000: 283).

Kadınların doğurganlık özellikleri gereği çocuk sahibi olduklarında duygusal olarak çocuklarına bağlanmaları⁴ söz konusu olsa da, anneliğin toplumsal olarak inşa edilen mitsel boyutunun göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Anneliğin bu kadar kutsanmasıyla ve çocuklarla babalarının kurmaları gerekli olan bağı da annenin kurmasının beklenmesiyle, bakım hizmeti duygusal olarak kadını tüketen bir noktaya varabilmektedir.⁵

III. Refah Rejimi Bağlamında Bakım Kavramı

Bakım kavramına betimsel olarak yaklaşıldıktan ve kavramın cinsiyetli yapısına dair ilgili literatürde geçen analizler sunulduktan sonra, refah rejimleri bağlamında bir değerlendirme yapılacaktır.

Refah rejimi, bir toplumda yaşayan bireylerin refaha dayalı ihtiyaçlarının giderilmesi için refah temelli etkinliklerin toplumdaki farklı taraflarca sürdürülmesi anlamına gelmektedir. Refah rejiminin tarafları, devlet, aile, piyasa ve gönüllü kuruluşlar ya da cemaate dayalı sosyal ilişkilerin sürdürüldüğü yapılardır. Bakım hizmetleri, bu taraflardan hangilerinin hizmeti üstlendiğine bağlı olarak formel ve enformel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Formel bakım, bakım hizmetinin kurumsal bir bağlamda yürütülmesi, yani devlet, piyasa ve gönüllü kuruluşlar tarafından üstlenilmesi anlamına gelirken, enformel bakım, hizmetin aile, akrabalık ya da komşuluk ilişkilerine dayanan bir biçimde, herhangi bir kurumsallığa bağlı olmadan yürütülmesi anlamına gelmektedir. Bireylerin refaha dayalı

⁴ Bakım hizmeti sunmanın annelik ve kadınlıkla özdeşleştirilmesi ve bu bağlamda cinsiyete dayalı farklı kimliklerin sosyal inşasına dair Chodorow’un geliştirdiği bir analiz için (1978, aktaran Lappalainen R.; Motevasel I., 1997: 189).

⁵ Genel olarak bakım kavramına yönelik feminist analizler, sadece bakım hizmeti sağlayan kadınlara odaklandıkları ve bakım hizmeti alan ve çoğunluğu kadın olan kesimleri es geçtikleri, bir başka deyişle kadınların “öznelik” durumlarına odaklanmakla sınırlı kaldıkları gerekçesiyle eleştirilmişlerdir (Orme, 1998: 619). Lappalainen R. ve Motevasel I. de, konuyu sosyal politika bağlamından koparıp sadece feminist bir yaklaşım sunmanın eksik bir çözümleme olacağından bahsetmektedirler (1997: 189).

gereksinimlerinin giderilmesinin rejimin taraflarınca ne şekilde, hangi ağırlıklara sahip olarak bölüşüldüğü, başka bir deyişle enformel bakım ve formel bakımın bakım hizmetleri içerisinde hangi oranlarda yer aldığı, toplumların kültürel yapıları, gelenekleri, sosyal politikalarının gelişim evreleri gibi birçok farklı değişkene bağlı olarak şekillenir. Bu bağlamda konuyu mevcut farklılıklara odaklanarak ele almak daha açıklayıcı olacaktır.

1. Farklı Refah Rejimleri Ve Bakım Hizmetlerinin Sağlanması

Değişik ülkelerde, refah rejimi içerisinde bakım hizmetlerinin sunulma biçimleri farklılık göstermektedir. Ülkeler arasında var olan bu farklılıklar kimi zaman Esping-Andersen'in geliştirmiş olduğu refah rejimi sınıflandırmasıyla örtüşmekle birlikte, çocuk bakımı hizmetlerinin sunumu açısından bu sınıflandırmaya başvurmayı reddeden alternatif yaklaşımlar da geliştirilmiştir.

1.1.Esping-Andersen'in Refah Rejimi Sınıflandırmasına Bağlı Olarak Geliştirilen Model

Refah rejimi tartışmalarında Gosta Esping-Andersen tarafından ülkeler arası farklılıkları temel alarak yapılan sınıflandırma önemli ölçüde kabul görmüş ve konuyla ilgili akademik çalışmalarda sıkça başvurulan bir nitelik kazanmıştır. Bu sınıflandırmaya göre temel olarak üç tip refah rejimi vardır: İskandinav ülkelerinin rejimlerini açıklayan sosyal demokrat-evrenselci model, Anglo-Sakson liberal model ve Kıta Avrupası ülkeleri için geliştirilen korporatist model. Bu modellemeye göre İskandinav ülkelerinde refah rejimi yardımları tüm vatandaşları kapsayacak şekilde amaçlanmak suretiyle geliştirilmiş, Anglo-Sakson modelde ise vatandaşlara daha asgari düzeyde yardımlar sağlanması temel alınmıştır. Korporatist modelde ise refah rejimi desteklerine hak kazanmak sosyal sigortalar vasıtasıyla, mesleki katmanlaşma üzerinden şekillendirilmiştir. İlk modelin karakteristiği olan “güçlü evrenselcilik” anlayışıyla “metalaşmanın sınırlandırılması” (decommodification) yüksek düzeydedir. Liberal Anglo-Sakson ülkeleri için geliştirilen modelde ise “güçlü bir bireyselcilik” anlayışıyla metalaşmanın sınırlandırılma düzeyi düşüktür. Korporatist karakterli ülkelerde ise metalaşmanın sınırlandırılmasının ortalama bir düzeye sahip olduğu belirtilmektedir (Esping-Andersen, 1990: 77, aktaran Arts; Gelissen, 2006: 176). Evrenselci yaklaşım, “toplumdaki tüm kişisel risklerin bir şemsiye altına alınmasını” hedeflerken liberal modelde “en muhtaç kesimlere” yönelen bir risk yönetimi anlayışı benimsenmiştir. Korporatist yaklaşım ise riskleri belli mesleklere ait olma üzerinden gruplandırmaktadır (Esping-Andersen, 2006: 45).

Çocuk bakım hizmetlerini analiz etmek üzere, Esping-Andersen'in geliştirdiği refah rejimi sınıflandırmasına sadık kalınarak kurgulanan modele göre, bakım hizmetlerinin sunumunda üçlü bir sınıflandırma mevcuttur. İlk model (çifte emekçi modeli), eşitlikçi politikaların izlendiği, kadınların da erkekler gibi yoğun olarak işgücüne katıldığı ve bu bağlamda kamusal bakım hizmetlerinin yaygınlaştırıldığı, ikinci model (aile destek modeli) devlet transferleriyle kadınların ev içinde enformel olarak bakım hizmetlerini sunmalarının desteklendiği ve

kadınların daha sınırlı olarak işgücüne katıldıkları, üçüncü model ise (piyasa modeli) bakım hizmetlerinin piyasa ilişkileri çerçevesinde sunulduğu ve kamusal bakım hizmetlerinin daha sınırlı olduğu bir görünüm arz etmektedir (İlkkaracan, 2008). İsveç gibi İskandinav ülkeleri toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak ve bunun en önemli araçlarından biri olarak kadınların işgücüne katılma oranlarını artırmak için izledikleri politikalara paralel olarak özellikle çocuk bakımı hizmetlerini kamusal olarak yaygınlaştırmışlardır. Bu bağlamda bu ülkelerin ilk modelde yer aldıkları açıktır. Almanya gibi daha korporatist, muhafazakâr ve refah devleti politikalarının evi aile reisi erkeğin geçindirdiği çekirdek aile kavramı üzerinden kurgulandığı ülkeler, ikinci modele dâhildirler. Bununla birlikte, bu sınıflandırmanın İkinci Dünya Savaşı ertesindeki dönem için yapıldığı, 1970’li ve 1980’li yıllara kadar geçerliliğe sahip olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. 1970’li ve 1980’li yıllardan itibaren birçok Avrupa ülkesinde boşanma oranları artmış ve anne, baba ve çocuklardan oluşan geleneksel aile yapısı sarsılarak yerini önemli ölçüde tek ebeveynli ailelere bırakmıştır. Üçüncü modele dâhil olan İngiltere gibi, daha piyasa yönelimli ve liberal-asgariyetçi politikaların izlendiği ülkelerde ise kamusal bakım hizmetleri daha sınırlıdır, burada piyasa ilişkilerinin ya da komşuluk ilişkilerinin daha fazla yer tutması söz konusudur. Bu çerçevede İngiltere’de kayıtlı ya da kayıtsız çocuk bakıcıları, bakım hizmeti sunumunda önemli rol oynamaktadırlar (Yeandle; Gore; Herrington, 1999: 30). Bu tarz refah rejimlerinde devlet aileyi önemli bir hizmet kaynağı, enformel bakım hizmeti sağlayanları bir taraf ya da yarı profesyonel bir meslektaş, bakım hizmetini alanları ise kurumsallaşmış bakım hizmetleri içerisinde müşteri olarak görür (Milligan, 2003: 457).⁶

1.2. Alternatif Yaklaşımlar

Esping-Andersen’in sınıflandırması üzerinden ilerleyen bu analize alternatif yaklaşımlar da geliştirilmiştir. Bu yaklaşımların temel dayanağı, Esping-Andersen’in refah rejimi sınıflandırmasının “cinsiyet körü” olduğu, başka bir deyişle “erkek merkezli ve kadınların deneyimlerini hesaba katmadığı” gerekçesiyle eleştirilmesidir (Blackman, 2000: 182). Bu eleştirilere göre Esping-Andersen’in analizi, bakım hizmetleri sunumu söz konusu olduğunda açıklayıcılığını yitirmektedir. Bu saptamaya koşut olarak, daha toplumsal cinsiyet duyarlılığına sahip alternatif feminist refah rejimi teorileri geliştirilmeye başlanmıştır. Bu teoriler, kadınları bakım hizmeti yükümlülüklerinden kurtarmaya odaklanarak geliştirilen analizlere dayanmaktadır (Sainsbury, 1994, aktaran Blackman 2000: 182). Blackman hem bu eleştirilere dayanarak, hem de bakım hizmetleri bağlamında değişik ülkelerin refah rejimlerinin Esping-Andersen’in sınıflandırmasına birebir uymadığına dair

⁶ Bu üçlü modele göre, ilk gruba ayrıca Finlandiya, Fransa, Hollanda ve kısmen Belçika; ikinci modele Avusturya, İtalya, İspanya, İrlanda ve üçüncü modele de Avustralya, Kanada, Japonya ve -İlkkaracan’a göre- Türkiye girmektedir (2008).

açıklamalar sunar.⁷ Bu farklılıkların saptanmasına yönelik geliştirilen model, kadınların değişik ülkelerde işgücüne katılma derecelerinin bakım hizmetleriyle olan ilişkisine dayanır ve bu minvalde farklı refah devleti modelleri geliştirir. Blackman, İngiltere, Norveç, Danimarka, Yunanistan, İrlanda ve İtalya'yı temel alarak yaptığı analiz sonucu, İngiltere, Norveç ve Danimarka'yı bir grupta, İrlanda, Yunanistan ve İtalya'yı ise başka bir grupta değerlendirir (2000: 189). Ancak tüm bu analizler yaşlı bakımı hizmetleri üzerinden yürütülmüştür, Blackman çocuk bakımı hizmetlerini de analiz noktası olarak alan bir model geliştirmemiştir. Yine de bu model, alternatif bir yaklaşım olması açısından önemli görünmektedir. Bunun yanı sıra kültürel olarak aile, cemaat ya da Kiliseye dayanan bağların ya da komşuluk ilişkileri gibi ağların bakım hizmetlerinin sağlanmasında ağırlıklı bir yere sahip olmasının Batıda sadece İtalya, İspanya, Yunanistan gibi Akdeniz ülkeleriyle sınırlı olmaması da Esping-Andersen'in sınıflandırmasıyla örtüşmemektedir. Kanada, İngiltere ve ABD gibi daha bireyci ve piyasa ilişkilerinin egemen olduğu refah rejimlerine sahip (asgariyetçi rejimler) toplumlarda bile, bakım hizmetlerinin sağlanmasında devletin rolünün sınırlı olmasında bu hizmetlerin aile ilişkileri çerçevesinde sağlanacağı varsayımının yattığını ileri süren araştırmacılar vardır (Lee 1985, aktaran Aronson, 1992: 9). İngiltere, ABD ve Kanada gibi ülkelerde aile, akrabalık ve komşuluk ilişkilerinin çocuk bakımı hizmetlerinde belli bir yere sahip olması da Esping-Andersen'in sınıflandırmasıyla bağdaşmamaktadır. Görüldüğü gibi bu yaklaşımlara göre Esping-Andersen'in refah rejimi sınıflandırması, çocuk bakımı hizmetlerini açıklamada kimi zaman yeterli olmamaktadır.

2. Çocuk Bakımı Hizmetlerinin Gelişimi ve Refah Devletinin Yaşadığı Dönüşüm

Refah rejimi kapsamında çocuk bakımı hizmetlerini ele almak için, farklı ülkelerin izledikleri toplumsal cinsiyet eşitliği politikalarına ve kadınların zaman içerisinde toplumdaki rol ve konumlarında meydana gelen dönüşüme dikkat çekmemiz gerekmektedir.

Analizi refah rejiminin devlet tarafı üzerinden yapacak olursak, bu noktada ilk olarak belirtilmesi gereken, İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan refah devletinin son derece cinsiyetli bir yapıya sahip olmasıdır. Bu yapı, Esping-Andersen'in geliştirmiş olduğu sınıflandırmaya paralel olarak, özellikle Almanya gibi korporatist karakterli ve refah hizmetlerinden faydalanmanın sigorta sistemlerine dayandığı ülkelerde karşımıza çıkmaktadır. Bu ülkelerdeki refah devleti politikaları, ücretli bir işte çalışan ve evi geçindiren erkek vatandaş üzerinden kurgulanmış,

⁷ Bu açıklamalara göre sözcüğü İrlanda, emeklilik sisteminin İngiltere'yle benzer olmasına rağmen sosyal bakım hizmetleri bağlamında daha başarısızdır. İngiltere Norveç ve Danimarka'dakine benzer şekilde sosyal bakım hizmetleri sunmaktadır. Blackman ayrıca daha az kapsayıcı olmasına rağmen İngiltere'nin İrlanda, İtalya ve Yunanistan'a göre daha dayanıklı bir sisteme sahip olduğunu belirtir (2000: 182).

kadınların ise ücretli işlerde çalışmayarak evde çocuklarının bakımlarından ve büyütölmelerinden sorumlu oldukları varsayılmıştır. İzlenen politikalar da bu varsayımlar üzerinden şekillenmiştir. Bu noktada kadınların vatandaş oldukları ve refah devleti hizmetlerinden bir birey olarak bağımsız şekilde faydalanma hakkına sahip olmaları gerektiği göz ardı edilmiştir. Böyle bir sosyal politika geleneği içerisinde kadınların ihtiyaçlarına cevap verecek çocuk bakımı hizmetleri devlet tarafından sınırlı bir şekilde üstlenilmiştir. Bu toplumlarda ağırlıklı bir yere sahip olan Kilise ve cemaat ilişkilerinin başat olduğu kurumlar, çocuk bakımı hizmetlerinin sunumunda daha büyük bir paya sahip olmuşlardır.

Esping Andersen'in refah rejimi sınıflandırmasının dışında kalan Sovyetler Birliği ölkelerinde ise muhafazakâr/korporatist nitelikli ölkelerdeki aksine, çalışma kavramına yapılan vurguyla birlikte kadınların çalışma hayatına girmeleri istihdam politikalarının önemli bir parçasıydı. Bunun tesis edilmesinin önemli bir aracı, devlet tarafından yüksek bir sübvansiyonla desteklenen yaygın çocuk bakımı hizmetleriydi. Sistemin çöküşüyle birlikte bu ölkelerin daha liberal refah rejimi modellerine yönelmeleri söz konusu olmuştur (Avrupa Yaşama ve Çalışma Koşullarını İyileştirme Vakfı, 2008: 2).

Refah devletinin 1970'lerde yaşadığı, kimileri tarafından kriz ya da kırılma olarak, kimilerince de refah devletinin değişikliklere uyum kapasitesi ya da esneme kabiliyeti olarak nitelendirilen dönüşüm sonucu, birçok hizmette olduğu gibi çocuk bakımı hizmetlerinde de bazı değişiklikler yaşanmıştır. Bu dönüşüm bağlamında konumuz açısından önemli olan gelişmeler, demografik değişikliklerin (nüfus yaşlanması ve doğum oranlarındaki düşme) meydana gelmesi, boşanma oranlarının, buna koşut olarak tek ebeveynli ailelerin sayısının artması ve kadınların işgücüne katılım oranlarının yükselmesidir. Kadınların işgücüne artan katılımı, çocuk bakımı hizmetlerine olan talebi artırmakta, bu hizmetlerin yaygınlaşması ölçüsünde kadınlar işgücüne katılmaya istekli olmaktadır. Bu bağlamda kadınların işgücüne katılmalarıyla çocuk bakımı hizmetlerinin sunumunun yaygınlaşması, birbirini besleyen süreçlerdir.⁸ Özellikle İsveç gibi toplumsal cinsiyet eşitliğinin önemli bir politika olarak benimsendiği, bu bağlamda kadınların işgücüne erkeklerle eşit olarak katılmalarının sağlandığı sosyal demokrat/evrensel karakterli refah devletlerinde çocuk bakımı hizmetlerine olan talep önemli boyutlardadır. Buna koşut olarak bakım hizmetlerinden faydalanmanın ve bunlar için yardım almanın temel bir vatandaşlık hakkı olduğu İskandinav ölkelerinde (Ungerson, 1997: 373) çocuk bakımı hizmetlerine olan talebi karşılamaya yönelik etkin politikalar geliştirilmiştir.

1970'lerden itibaren refah devletinde yaşanan dönüşümle birlikte çocuk bakımı hizmetlerinin sunumunda da değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişiklikler, sosyal harcamaların niteliğinde yaşanan dönüşüm bağlamında nakit yardımlarında

⁸ Haavio-Mannila, bu süreci, işgücüne katılım oranlarının Avrupa ölkeleri geneline göre öteden beri çok yüksek olduğu ve kadınların çalışmalarına yönelik cinsiyetçi önyargıların çok sınırlı olduğu Finlandiya özelinde açıklamaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Haavio, Mannila (1983), "Caregiving in the Welfare State", *Acta Sociologica*, (26/1): 62-82

gözlenen artış,⁹ enformel/formel ikiliklerinin sarsılması ve hizmet sunumunun adem-i merkezileşmesidir.

Çocuk bakımı hizmetlerinin profesyonel olarak sağlanması yerine nakit yardımlarının uygulanması sosyal harcamalarda yaşanan niteliksel dönüşümleri göstermektedir. Bakım hizmetleri sunumunda yaşanan bu değişiklik günümüze de yansımış, nakit transferleri bakım hizmeti politikalarının önemli bir biçimi haline gelmiştir.

Almanya gibi nüfusun yaşlanmasının ciddi bir tehdit oluşturduğu, ancak kamusal çocuk bakımı hizmetlerinin yeterince gelişmediği, daha ziyade sosyal sigorta sistemine dayanan korporatist muhafazakâr rejimlerde öteden beri uygulanmış olan nakit transferleri, 1980'lerden itibaren devletin bakım hizmetlerinin enformel aile ve akrabalık ilişkileri içerisinde sağlanmasını teşvik etmesi yönündeki politikalarının önemli bir aracı haline gelmiştir. Bu durumun ilginç bir örneği Fransa gibi işsizliğin hayli yüksek olduğu ekonomilerde bakım hizmetlerinin sağlanmasının istihdam yaratacak bir alan olarak belirlenmesi ve bireyleri akrabaları ya da komşularına bakım hizmeti sağlamaları yönünde istihdam edecek uygulamaların yapılmış olmasıdır. Özellikle ekonomik durgunluk dönemlerinde, pahalı bakım hizmetlerine alternatif olan bu hizmetlere talep olmuştur. Böyle durumlarda topluluk içerisinde sunulan bakım hizmetleri son derece cazip hale gelmiştir (Aronson, 1992: 9). Devletin bakım hizmetlerinde sınırlı bir şekilde yer aldığı ya da hizmet sunumuna hiç katılmadığı rejimlerde ise, özgül kültürel koşullara uygun olarak aile doğrudan bakım hizmetleri sunumunu üstlenebilmektedir. Özellikle ekonomik yeniden yapılanma politikalarının izlendiği dönemlerde sosyal harcamaların kısıldığı Güney Doğu Asya ülkeleri gibi ülkelerde ya da Akdeniz ülkelerinde bu yönde eğilimlerin yaygınlığı dikkat çekmektedir (Milligan, 2003: 459).

Nakit yardımları uygulamalarının yaygınlık kazanması çocuk bakımı hizmetlerinin sunumunda klasik kamusal alan/özel alan ya da ücretli/ücretsiz emek ikiliklerini ortadan kaldıracak gelişmelerin meydana gelmesine neden olmuştur. Evde sağlanan ancak kurumsal bir niteliği olan bakım hizmetlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte kamusal bir bakım hizmeti etkinliğinin özel alanda yürütülmesi söz konusu olmuştur. Bu durum, klasik anlamda bir refah rejiminde, bakımın verildiği mekânın profesyonellik derecesini göstermesini, (Haavio-Mannila, 1983: 64), başka bir deyişle kurumsallaşmanın profesyonelleşmeyi beraberinde getirmesi durumunu sarsmıştır. Çünkü artık özel alanda da bakım hizmetleri profesyonel bir şekilde yürütülebilmektedir. Bunu, özel alanın piyasalaşması olarak yorumlayanlar olmuştur (Ungerson, 1997: 363). Bu noktada özel alanda formel bakım/enformel

⁹Bazı Avrupa ülkelerinde hükümetlerin çocuk bakımı ve analık izni için yaptıkları sosyal harcamalarla ilgili bilgi için bkz: Henderson, A.; White, L.A. (2004), "Shrinking Welfare States? Comparing Maternity Leave Benefits and Child Care Programs in European Union and North American Welfare States, 1985–2000", *Journal of European Public Policy*, 11(3): 497–519

bakım ayırımının yeniden üretildiği görülmektedir. Bu gelişmeler çerçevesinde geliştirilen sosyal bakım kavramı, bakım kavramının Sanayi Devriminin gelişim dinamikleriyle birlikte meydana gelen kamusal alan/özel alan ikiliklerine meydan okuyan bir kavramdır; ayrıca refah devletinin gelişim ve değişim dinamikleriyle birlikte bu ayrımlara bağlı çözümlerinin güncelliğini yitirdiğini vurgular. Bakım kavramına yönelik bu yeni kavramsallaştırmaya göre sosyal bakım, emek, sorumluluk, zorunluluk ve finansal ve duygusal maliyet içerir (Daly; Leis, 2000: 285).

1980'lerden günümüze refah rejimlerinde meydana gelen önemli değişikliklerden biri hizmet sunumunda adem-i merkezleşmenin (desentralizasyonun) yaşanmasıdır. Bu bağlamda çocuk bakımı hizmetlerinde de adem-i merkezleşme eğilimleri gözlenmiştir. Adem-i merkezleşmeyle yerel yönetimler de bakım hizmetlerine katkı sağlamaktadır ve bunu yaparken de vatandaşlarla daha yüz yüze ve yakından ilişkiler kurmanın avantajlarını kullanmaktadır. Bu durum şüphesiz ihtiyaç tespitini de kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte adem-i merkezleşme hizmet kalitesindeki ve hizmetlerin dağıtımındaki standartlardan sapmaya neden olmakta ve eşitsiz bir yapı yaratmaktadır. Trydegard ve Thorslund, özellikle İsveç'te yaşanan ve "refah belediyciliği" adını verdikleri anlayışı açıklayarak, adem-i merkezleşmenin farklı belediyelerin sundukları hizmet yoğunluğunda hem niteliksel hem de niceliksel eşitsizliklere sebep olmasının üzerinde durarak, bu durumun refah devletlerinde eşitsizlik yarattığını ileri sürmektedirler (Trydegard; Thorslund, 2001).

3. Çocuk Bakımı Hizmetlerinin Çeşitleri

Çocuk bakımı hizmetlerinin sunumu, bakım hizmetlerinin profesyonel olarak sağlanması, doğrudan ya da dolaylı nakit yardımlarının yapılması ve analık/ebeveyn izinlerinden oluşmaktadır.

3.1. Bakım Hizmetlerinin Profesyonel Olarak Sunulması

Bakım hizmetlerinin profesyonel olarak sunulması, çocuk bakımının kurumsallaşmış taraflar tarafından –piyasa ilişkileri bağlamında özel bakım hizmeti sunan kurumlar, sivil toplum kuruluşları/gönüllü topluluklar ya da kamusal bakım hizmetleri- sunulması anlamına gelmektedir. Profesyonel olarak sunulan çocuk bakımı hizmetleri kreş (0-3 yaş), anaokulu (3-6 yaş) ve okul çağındaki (7-11 yaş arası) çocuklar için okul sonrası etüt hizmetlerinden oluşmaktadır. İskandinav ülkelerinde izlenen eşitlikçi politikalar dâhilinde, kadınların işgücü piyasasındaki eşit durumlarını korumak amacıyla 0-3 yaş grubu çocuklara yönelik kreş hizmetleri çok yaygındır. Kadınların işgücüne katılım oranlarının artırılması ve cinsiyet eşitliğinin sağlandığı bir işgücü piyasasının oluşabilmesi için kreş hizmetlerinin kamusal olarak sunulması çok büyük önem taşımaktadır. Ancak az önce bahsedildiği gibi, refah devletinin yaşadığı dönüşümün ardından, özellikle 1980'li yıllardan itibaren kurumsal kreş ve anaokulu hizmetlerini yaygınlaştırmak yerine nakit yardımlarıyla bakım hizmetleri sunumunu gerçekleştirmek tercih edilen bir politika olmuştur.

Devletin bakım hizmetleri sunumundan giderek çekilmesinin ve birçok Avrupa ülkesinde çocuk bakımı hizmetlerinin yetersiz kalmasının önemli bir sonucu, 1980'lerden ve 1990'lardan itibaren küresel düzeyde yaşanan göç hareketlerinin yoğunlaşması ve göçün kadınlaşmasıyla birlikte ucuz göçmen kadın emeğinin çocuk ve daha ziyade yaşlı bakımı için cazip bir alternatif haline gelmesidir. İşgücüne artan bir şekilde katılan, ancak talep ettikleri bakım hizmetlerini kamusal olarak sağlayamayan kadınlar, göçmen kadın emeğine bağımlı hale gelmişlerdir. Uzak Doğu kökenli kadınlar ve Sovyet Sistemi'nin çöküşüyle Batı Avrupa'ya göç eden kadınlar, bu ihtiyacı üstlenmişlerdir. Bu durum, "ulusötesi bir bakım zinciri" yaratmıştır (Hochschild, 2001, aktaran Brückner, 2004: 34).

3.2. Nakit Yardımları

Çocuk bakımı için sağlanan nakit yardımları, doğrudan ya da dolaylı şekilde uygulanan yardımlardan oluşmaktadır. Bununla birlikte bakım hizmetlerinin nakdi olarak sağlanması açısından temel bir ayrım, bakım verene ve bakım alana yapılan nakit yardımıdır. Bakım alana yönelik nakdi yardımlar çocukları kapsamadığı (yaşlıları ve engellileri kapsadığı) için bu yardımlara araştırmada yer verilmemiştir. Bu yüzden nakit yardımları sadece bakım hizmeti sunanlar bağlamında ele alınmaktadır.

3.2.1. Doğrudan Nakit Yardımları

Doğrudan nakit yardımlarına dayanan önemli bir sınıflandırma Ungerson tarafından yapılmıştır. Bu sınıflandırmada, kamusal bakım hizmetleri sunumunda yaşanan nakdi yardımlar yönündeki dönüşüm, farklı refah rejimleri temelinde var olan gruplandırmanın aksine, yardımların çeşitlerine odaklanılarak analiz edilmiştir (1997: 366). Sınıflandırma genel olarak bakım hizmetlerini kapsadığı için, bazı nakit yardımları çocuk bakımının dışında kalmaktadır. Bu yüzden bu gruplandırmada, sadece çocuk bakımı için geçerli olan yardım çeşitleri araştırma çerçevesinde ele alınacaktır.

a) Bakım Ödenekleri:

Doğrudan nakit yardımlarının ilk ayağını bakım ödenekleri oluşturmaktadır. Bakım hizmeti sunanlara ödenek verilmesinin mantığı, bakıma muhtaç olan yakınlarına bakım sağlamak zorunda kaldıkları için ücretli bir işte çalışamayanların ev içinde sundukları bakım hizmetinin karşılığının devlet tarafından tazmin edilmesidir. Bakım ödenekleri çalışma çağındaki bireylere verilmekte ve bu ödeneklerden faydalanabilmek için bakım hizmeti sunan kişinin bu hizmeti sunduğu kişiyle olan özel bağı ve ayrıca, vergi ve sosyal güvenlik sistemine katkıları ile ilgili bilgilerini göstermesi gerekmektedir. Ancak bakım hizmeti sunanların bu hizmeti gerçekten sunduklarını göstermek gibi bir sorumlulukları bulunmamaktadır. (Ungerson, 1997: 365-366).

Bakım ödeneği uygulamasıyla, bazı sosyalist feministlerin kadınların görünmeyen emeklerinin karşılığının ödenmesine dair taleplerinin göz önünde bulundurulmasına ve bu ödeme biçiminin kadınların pratik ihtiyaçlarını bir süre için

giderebilmesine rağmen sistemin kadınların stratejik ihtiyaçlarıyla çelişeceği ve verili toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üreteceği açıktır. Bu tarz bir ücretlendirme, kadınların işgücüne katılım oranlarının artmasını tehlikeli bir biçimde engelleyebilir.¹⁰ Ayrıca bu ödeneğin gerçekten ihtiyaç sahibine ulaşip ulaşmadığı, başka bir deyişle bakım hizmetinin sağlanması için kullanılıp kullanılmadığı şüphelidir. ABD’de ise, muhtemelen kadınların işgücüne katılımını özendirmek ve bakım yardımını sağlarken kadınları çalışma hayatından alıkoyabilecek bir düzenlemeye mahal vermemek için, bakım yardımından faydalanmak ücretli bir işte çalışma şartına bağlanmıştır. Danimarka’da, çok ciddi bir hastalık sahibi olan bir çocuğa bakım hizmeti sağlamak durumunda olan çalışanlara kolaylık tanınmıştır. Almanya’da ise, öteden beri nüfus yaşlanmasının potansiyel tehlikelerine karşı izlenen aile politikalarıyla doğurganlık teşvik edilmiştir. Bu politikaların önemli bir ayağı “çocuk bakımı parası” olarak adlandırılan ödeme biçimidir. Almanya’ya özgü bir uygulama olan çocuk bakımı parası çocuk parası ödemelerinin yanı sıra ailelere verilen bir yardımdır. Bu yardım, “çocuğun dünyaya gelmesi, bakımı ve yetiştirilmesi için” her ay ailelere belli bir ödeme yapılmasını içermektedir. Bu yardım kapsamında doğum yapan bir kadının iki yıl içinde tekrar doğum yapmasıyla yardım yine sağlanmakta, ayrıca ikiz çocukların her biri için ayrıca ödeme yapılmakta ve nikâhsız yaşayan çiftlerin çocuk sahibi olmaları durumunda çocuğun bakımını üstlenen tarafa da ödeme yapılmaktadır (Seyyar, 2000: 13–14).

b) Ücret Benzeri Ödenekler:

Bu uygulamada bakım hizmeti sağlayan ve ücretli bir işte çalışmayan kişilere, “bakım hizmetini ücretli bir şekilde sunsalardı alabilecekleri ücret miktarına benzer bir ödeme” yapılmaktadır. Ücret benzeri ödenekler, genelde bakım hizmetinden faydalananların akrabalarına yapılan bir yardım olup İskandinav ülkelerinde bir zamanlar uygulanmıştır. Bu tarz bir ödeme biçimiyle bakım hizmeti sunan kişi, artık devletçe istihdam edilen bir çalışan durumundadır ve resmi olarak bakım hizmeti sunumunda çalışan kişiler gibi sosyal güvenlik haklarından faydalanır (Ungerson, 1997: 368). İskandinav ülkelerinde böyle bir uygulamanın geliştirilmesiyle, bu ülkelerde sağlanan cömert yardımlar sonucu işe devamsızlık oranlarındaki artışın ve bakım hizmetlerinin aşırılaşmasının önüne geçilmesinin amaçlandığı düşünülebilir. Bu sistemlerin ortak özelliği, bakım hizmeti sunan kişinin bu hizmeti sunduğunu göstermek zorunda olmamasıdır (Ungerson, 1997: 367).

c) Gönüllü Kuruluşlar ya da Yerel Otoriteler Tarafından Gönüllük Esasına Dayanan Hizmet Sunumu İçin Ödeme Yapılması:

Bu uygulama İngiltere’ye özgü olup, gönüllü kuruluşlarca örgütlenmekte ve gönüllük esasına dayanarak özel alanda bakım hizmetinin sunulmasını tesis

¹⁰ Nitekim Ungerson, İngiltere’de 1977 yılında Muhafazakâr Parti döneminde yürürlüğe giren bu yönde bir yasanın, o dönemde orta sınıf, erkeğin eve ekmek getirdiği ve kadının ev işlerini gördüğü aile modelini pekiştirmek suretiyle seçmene cazip görünmek amacıyla çıkarıldığını ileri sürmüştür (1997: 367).

etmektedir. Bu uygulamada gönüllü kuruluşlar kendi yakın çevreleri ve mahallelerinde bakım hizmetini üstlenecek kişilerle bağlantı kurmaktadırlar. Bakım hizmetinin sunulması için bakım hizmeti sunmaya gönüllü olan biriyle iş sözleşmesi yapılmakta ve hizmet sunumu sonucunda kişiye ücret değil, sembolik bir ödeme yapılmaktadır. Bu tarz bir bakım hizmeti örgütlenmesi daha ziyade düşük gelirli kadınlara istihdam olanağı yaratmayı hedeflemektedir (Ungerson, 1997: 372). Bu sistem kadınların bakım hizmetlerini özel ya da kamusal alanda üstlenmelerinin tasarlanmasının açık bir göstergesi olup bakımın, toplumsal cinsiyet ilişkilerince belirlenen etkinliklerden oluşan yapısını yansıtmaktadır. Kadınları “toplumun anneleri”¹¹ yapmak kadın işsizliğiyle mücadele etmek ve kadınların kamusal hayata katılımlarını sağlamak için sıkça başvurulan bir yoldur.

3.2.2. Dolaylı Nakit Yardımı

Dolaylı nakit yardımı, Almanya’da hayata geçirilen bir uygulama olup nüfus yaşlanması tehdidine karşı geliştirilen aile politikaları bağlamında çocuk sahibi olmayı teşvik etmektedir. Çocuk sahibi olan ailelere çocuk sayısı ile orantılı olarak vergi indirimleri uygulanmaktadır. Bu indirimler, gelir ve ücret vergisi yasalarında düzenlenmiş olup yarıya indirilebilmektedir. Çocuk sahibi ailelere ya da tek başına çocuğunu büyüten kadınlara uygulanan bu vergi imtiyazı, gelir transferi sistemine dayanmaktadır. Böylelikle çocuksuz aileler çocuklu ailelerin vergi yükünü paylaşmaktadırlar (Seyyar, 2000: 17).

3.3. Analık/Doğum/Ebeveyn İzinleri

Çocuk bakımı hizmeti sunumunun son ayağı, analık/doğum/ebeveyn izinleridir. Doğum/analık izni, doğum yapan kadınların doğum öncesini ve sonrasında kapsayacak şekilde belli bir süre (Avrupa ülkelerinde genellikle 14 Hafta¹²) çocuklarıyla ilgilenmeleri, bakımlarını sağlayabilmeleri ve tekrar sağlıklarına kavuşabilmeleri için elde ettikleri izinleri, ayrıca doğum için yapılan nakit yardımlarını kapsar. Bu nakit yardımları kadının aldığı ücrete göre hesaplanır. Avrupa Birliği ülkelerinde ise, toplumsal cinsiyet eşitliğine dayalı olarak izlenen politikalara uygun bir şekilde bu izinler ebeveyn izni olarak düzenlenmiştir. Ebeveyn izni ile çocuğun doğumunun ardından çocuğun annesi ya da babası bu izni kullanabilmekte, böylelikle erkek de çocuğun bakımını üstlenebilmektedir.

4. Avrupa Birliği Sosyal Politikaları Bağlamında Çocuk Bakımı Hizmetleri

¹¹ İskandinavyalı feministler, kadınların bu şekilde kamusal alanda hemşirelik, öğretmenlik ve çeşitli bakım hizmetleri sunumunda yoğun olarak istihdam edilmelerini “kamusal ataerki” olarak nitelendirmektedirler (Siim, 1987, aktaran Daly; Lewis, 2000: 284).

¹² Farklı Avrupa ülkelerinde analık izni süreleri için bkz: İlkaracan, İpek (2008), “Bakım Hizmetlerinin Sunumu ve İstihdam Politikalarına Yansıması”, *KESK Kadın Sempozyumu*, 15 Mart 2008, http://www.kesk.org.tr/belgeler/ipek_ilkaracan.pps, (17.01.09)

Avrupa Birliği sosyal politikalarının çok önemli bir ayağını toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması oluşturmaktadır. Kadınların işgücüne katılımları, kadın erkek eşitliğinin sağlanmasının en önemli yolu olarak görülmüş ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana akımlaştırılması dâhilindeki politikalar bu perspektifle izlenmiştir.¹³ Bu çerçevede çocuk bakımı hizmetlerinin yaygınlaştırılması, kadınların işgücüne katılımları açısından kritik bir rol oynamıştır. Birlik düzeyinde bakım hizmetleri sunumunda özellikle 0-3 yaş arası çocukların bakımı için izlenecek politikalara daha fazla odaklanılmış, okul çağındaki çocuklara yönelik bakım hizmetleri ise daha sınırlı kalmıştır (Elniff-Larsen; Dreyling; Williams, 2006: 3). Özellikle Danimarka ve Belçika 0-3 yaş arası bakım hizmetlerinin kapsayıcı olduğu ülkelerdir¹⁴İsveç'te cömert ve esnek ebeveyn izinleri¹⁵ mevcut olup belediyeler tarafından sunulan çocuk bakımı hizmetleri, hizmet sunumunun önemli bileşenlerini oluşturmaktadır.

Birlik düzeyinde çocuk bakımı politikalarının genişletilmesi aynı zamanda Avrupa'da artan işsizlikle mücadele edebilmek ve özellikle gelir kaynaklarına erişimleri daha sınırlı olan kadınlar gibi dezavantajlı gruplara istihdam olanağı sağlayabilmek için bir araç olarak görülmektedir. Avrupa Birliği düzeyinde genel olarak büyük oranda ücretli çalışanlar tarafından bakım hizmeti sağlanmaktadır. Bakım hizmetleri sunumu önemli bir sektör olarak gelişmiş, geniş kitlelere istihdam olanağı yaratmıştır (Yeandle; Gore; Herrington, 1999: 32). Örneğin 1998 yılı itibarıyla Büyük Britanya'da 3.2 milyondan fazla sayıda kişi bu alanda istihdam edilmektedir ve en az 400 bin kişinin çocuk bakımı hizmetlerinde istihdam edildiği tahmin edilmektedir (Yeandle; Gore; Pickford, Stiel 2000: 1).Ancak birçok dadının ve çocuk bakıcısının kadın olması gerekçesiyle bu alan son derece cinsiyetli bir yapıya sahip olmaya devam etmektedir (Yeandle; Gore; Herrington, 1999: 32).

Üye ülkelerde yaşanan bu gelişmelere dayanarak çocuk bakımı hizmetleri, hizmeti sunan taraflar bakımından şu şekilde sınıflandırılmıştır:

- Kamu/devlet/yerel otoritelerce sunulan hizmetler
- Özel sektörde sunulan hizmetler (özel kreşler ve anaokulları)
- Gönüllü kuruluşlarca sunulan hizmetler
- Kendi hesabına çalışanlar tarafından sunulan hizmetler
- Ev içinde sunulan ücretli hizmetler
- Ücretsiz aile ilişkileri kapsamında (anne, baba, akrabalık ilişkileri) sunulan hizmetler

Üye ülkelerde bakım hizmetleri sunumu giderek bir sektör ve “kadınların işgücüne katılma oranlarının kaynağı” haline gelmiş, böylelikle formel bakım

¹³ 2010 yılı itibarıyla Avrupa Birliği ülkelerinde kadınların işgücüne katılım oranı yüzde 59'dur (EUROSTAT, 2010, aktaran Koç; Eryurt; Adalı; Seçkiner, 2010: 21).

¹⁴<http://ab.calisma.gov.tr/dnn/Docs/wg2/Avrupa%20Birliği%20Ulkelerinde%20Ebeveyn%20İzni%20ve%20Cocuk%20Bakimi%20Hizmetleri.pdf>, (17.01.09).

¹⁵ İsveç'te okul öncesi çocuk bakımı, enformel ilişkiler çerçevesinde, daha ziyade ebeveyn iznini kullanan kadınlar tarafından üstlenilmektedir (Yeandle; Gore; Herrington, 1999: 30).

hizmetleri sunumu artmıştır. Sunulan bakım hizmetlerinin yoğunluğu ve miktarı, “çocuk sayısı ve yaşlarına, örgün eğitim saatlerine, ebeveynlerin çalışma saatlerine, hane yapısının kapsam ve genişliğine” ve ücretsiz aile ilişkileri çerçevesinde sunulan bakım hizmetlerine erişilebilirlik derecesine göre değişmektedir (Yeandle; Gore; Herrington, 1999: 32–33).

Bakım hizmetlerinin yanı sıra Avrupa Birliği’nde cinsiyet eşitliğinin sağlanması için kullanılan sosyal politika araçlarından biri de ebeveyn izinleridir ve birçok ülkede doğum izni yerine ebeveyn izni düzenlemeleri bu sosyal politika anlayışı çerçevesinde uygulanmaktadır. Ebeveyn izni uygulamaları iş ve aile yaşamının uyumlaştırılabilmesi/dengelenmesiz/uzlaştırılması amacıyla düzenlenmiştir. Ancak Avrupa Birliği sosyal politikaları çerçevesinde bakım hizmetlerinin daha ziyade nüfus yaşlanması ve istihdam olanakları çerçevesinde düşünüldüğü görülmekte, hizmet sunumu daha zayıf kalmaktadır (Elniff-Larsen; Dreyling; Williams, 2006: 3). Bu da, 1980’lerden itibaren nakit yardımlarına doğru gelişen eğilimi açıklamaktadır.

Avrupa Birliği sosyal politikalarının önemli bir ayağını oluşturan çocuk bakımı hizmetleri, birçok politika belgesinde yer almış ve çeşitli yasal belgelerle düzenlenmiş, bu konuda çeşitli direktif ve kararlar üzerinde uzlaşmıştır. Bunlardan ilk ve en önemli olanı Avrupa İstihdam Stratejisidir. Stratejinin ikinci ayağı çocuk bakımı hizmetlerine ayrılmış ve üye ülkelere bakım hizmetlerini desteklemeleri hususunda çağrıda bulunulmuştur (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2006: 5). Ayrıca 1989 Avrupa Sosyal Şartı’nda ebeveyn izinleri önemli bir madde olarak yer almıştır. Ebeveyn izinlerinin temel mantığı çocuk sahibi olan kadınların ya da erkeklerin iş ve aile yaşamlarının uzlaştırılmasıdır. 1994 yılında Essen’de toplanan AB Konseyi, bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılmasını istihdam yaratma ve geleneksel aile yapısını dönüştürme potansiyeli açısından değerlendirmiş ve bu önlem, istihdam yaratmak amacıyla belirlenen diğer politika araçlarıyla bütünleştirilmiştir. Bu toplantıları, 1995 yılında Cannes ve Madrid’de; 1996 yılında Floransa ve Dublin’de toplanan başka Konsey toplantıları izlemiştir. Bu toplantılarda genel olarak çocuk bakımı hizmetlerinin yaygınlaştırılmasıyla ilgili olumlu kararlar alınmış ve öneriler geliştirilmiştir (Yeandle; Gore; Herrington, 1999: 7). Daha sonra Maastricht Antlaşması çerçevesinde hazırlanan Maastricht Sosyal Politika Sözleşmesi, Avrupa Birliği düzeyindeki sosyal tarafların ebeveyn izni üzerinde uzlaşmalarının sağlanması açısından önemli bir belgedir. Bu sözleşmede, çalışan anne ya da babanın en az üç ay olmak üzere çocuk bakımı izninden yararlanacakları hususu düzenlenmiştir. Bu düzenleme, analık iznini içermemektedir. Sözleşme 1996 yılında çıkarılan bir direktifle yürürlüğe girmiştir (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2006: 4-5).

Bu gelişmeleri izleyen ve istihdam politikalarının ilettilmesini, cinsiyet eşitliğinin tesis edilmesini ve bu bağlamda iş ve aile yaşamının uzlaştırılmasını

hedefleyen sözleşmelerde, politika belgelerinde ya da toplantılarda¹⁶ çocuk bakımı hizmetleri üzerinde durulmuştur. Birlik düzeyinde oluşturulan yasal çerçeveyi, üye ülkelerin ulusal düzeyde hazırladıkları eylem planları izlemiştir (Yeandle; Gore; Herrington, 1999: 7).

Daha sonra yaşanan önemli bir gelişme, 1998 yılında Avrupa Komisyonunun, Konsey tarafından çıkarılmış olan Çocuk Bakımıyla ilgili öneriyi kabul etmesi olmuştur. Ayrıca Üçüncü Eşit Fırsatlar Eylem Planında ve Avrupa Sosyal Şartında kadın ve erkeklerin ev ve aile yaşamını uyumlaştırmaları ilkesi benimsenmiş ve çocuk bakımı hizmetlerinin önemi vurgulanmıştır (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2006: 5).¹⁷ Bu gelişmeleri, 2002 yılında Barselona’da toplanan AB Konseyi Zirvesi izlemiştir. Zirvede bu hususun önemi vurgulanmış ve özellikle 0-3 yaş grubu çocuk bakımı hizmetlerinin önemi üzerinde durulmuş, bununla birlikte 3-6 yaş grubu çocukların % 90’ının bakım hizmetlerinden faydalandırılması ve böylelikle kadınların çalışma hayatına uyum gösterebilmelerinin sağlanması kararı alınmıştır (Avrupa Yaşama ve Çalışma Koşullarını İyileştirme Vakfı, 2008: 9). 2002 yılında yürürlüğe giren Eşit Muamele Sözleşmesinde ise ebeveyn iznine yer verilmiştir (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, 2006: 5).¹⁸

5. Türkiye’de Refah Rejimi ve Çocuk Bakımı Hizmetleri

Türkiye’de refah rejiminin temel özelliklerini aktarabilmek için Osmanlı geleneğiyle gelişen zihniyet yapısından kısaca bahsedilmesi gerekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki cemaat ilişkilerinin, loncaların ve benzeri mesleki örgütlenmelerin üyelerini ve ilişkide buldukları toplulukları bazı sosyal politika önlemlerinden faydalandırmaları söz konusuydu. Buradaki sosyal politika kavramı, daha ziyade cemaat ilişkileri çerçevesinde yapılanan, cemaat üyesi olma şartıyla kazanılan ve çeşitli risklere karşı önlem olarak geliştirilen sosyal yardımları içermektedir. Bu kapsamda “mahalle, köy” gibi mekânsal temelli ve “tarikat ve zaviye gibi dini içerikli odaklaşmalar da” risklerle mücadele edebilmek üzere yapılanan dayanışmada yer alıyorlardı (Özbek, 2001: 10). Aile ilişkileri ve cemaat

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz: Yeandle, Sue; Gore, Tony; Herrington, Alison (1999), *Employment, Family and Community Activities: A New Balance for Women and Men*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin: 7

¹⁷ Farklı üye ülkelerin ebeveynlerin iş ve aile yaşamlarını uyumlaştırmak için izledikleri politikalar ve düzenlemelerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2006), “Reconciliation of Work and Family Life and Collective Bargaining in the European Union”, http://www.eurofound.europa.eu/eiro/other_reports/work_family_life.pdf, (18.01.09).

¹⁸ Bazı Avrupa Birliği ülkelerinde çocuk bakımı hizmetlerinin niteliği ve bazı sayısal verilerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: European Communities (2004), *Development of a Methodology for the Collection of Harmonised Statistics on Childcare*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities

ilişkileri, bireylerin refahının sağlanması için dayanışmanın taraflarını oluşturuyorlardı. Bununla birlikte Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat Dönemi ile birlikte devletin özellikle eğitim (mesleki eleman yetiştirmek amaçlı açılan mektepler) ve sağlık alanlarında (aşılama, ebelik eğitiminin yaygınlaştırılması, devlet hastanelerinin açılması) daha aktif rol oynadığı bir süreç yaşanmıştır (Özbek, 2001: 13).

Cumhuriyet dönemi ile birlikte Osmanlı'dan devralınan, “devletin yetkin bir baba olduğuna ve mutlak erki elinde tuttuğuna” dayanan ve korporatist ve dayanışmacı (solidarist)¹⁹ bir siyasal proje üzerine kurulan zihinsel miras devam etmiş bu çerçevede 1950'lere kadar devletin sosyal alana müdahalesi giderek artmıştır (Özbek, 2001: 19). Bununla birlikte cinsiyet rollerine dayanan geleneksel aile bağları ve cemaat ilişkileri, refah rejiminin önemli tarafları olmaya devam etmiştir. Aile ve akrabalık ilişkilerinin refah rejimi içerisindeki payının bu kadar büyük olmasını Ayşe Buğra, sosyal sermaye kavramıyla açıklamaktadır. Buna göre bireylerin aile ve kan bağıyla ilişkide oldukları kişiler dışında toplumdaki farklı insanlarla da güven ilişkisi içinde oldukları toplumların sosyal sermayeleri güçlü, bu ilişkilerin daha zayıf olduğu toplumların sosyal sermayeleri ise zayıftır. Bu açıklamaya göre Türkiye sosyal sermaye yapısı zayıf olan bir ülkedir (2001: 24).

İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de sendikal haklar giderek gelişmeye başlamıştır. 1961 Anayasası dönemi ise vatandaşlara tanınan sosyal hakların giderek genişlediği ve sosyal hukuk devletine dayanan bir anlayışın olduğu yıllar olmuştur. İzleyen dönemde çalışan kesimlerin önemli bir kısmını kapsayan bir sosyal güvenlik sistemi yapılandırılmıştır (Özbek, 2001: 22). Genel olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem, şüphesiz altın çağını yaşayan Batı Avrupa ülkelerinden çok daha geride kalan, ancak izlenen Keynezyen politikalarından etkilenen bir refah devletinin ortaya çıktığı bir dönem olarak değerlendirilebilir (Özbek, 2001: 21). Buna rağmen Türkiye'de refah rejiminin belkemiği olabilecek devlet tarafı daha sınırlı kalmıştır. Buğra, devlet tarafının eksikliğine paralel olarak Türkiye'de refah rejiminin merkezinde ailenin yer aldığını vurgulamaktadır (2001: 24). Bu değerlendirmelere koşut olarak Türkiye'deki refah rejiminin Esping Andersen'in sınıflandırması içerisinde bir yere oturduğunu söylemek zor görünmektedir. Esping-Andersen'in sınıflandırmasına alternatif olarak önerilen, klientalistik ve cemaat ilişkilerinin ağırlığının egemen olduğu Güney Avrupa ya da Latin Amerika refah rejimi modellerinin Türkiye'yi açıklamak için daha uygun olduğu söylenebilir. Bu noktada Türkiye'de hemşerilik ve partililik ilişkileri de belirleyici olabilmektedir (Buğra, 2001: 25). Türkiye'deki refah rejimi modelini, devletin yetkin ve otoriter rolünden ötürü Eski Doğu Bloku rejimlerine benzetenler de olmuştur. İpek İlkkaracan ise Türkiye'yi Esping-Andersen'in sınıflandırmasına dâhil etmekte ve piyasacı modele

¹⁹ Dayanışmacı görüşün felsefi temelleri ve Cumhuriyet Dönemini etkilemiş olan Ziya Gökalp dayanışmacılığı ile ilgili ayrıntılı bir analiz için bkz: Makal, Ahmet (1999), *Türkiye'de Tek partili Dönemde Çalışma İlişkileri*, İmge Kitabevi, Ankara: 68–81.

uyduğunu ifade etmektedir (2008).

Türkiye’de 1980’lerden itibaren IMF gibi uluslararası kuruluşlar güdümünde uygulanan yapısal uyum politikalarıyla sosyal harcamalar kısılmış, zaten çeşitli sosyal politika alanlarında söz söyleyici olabilecek bir refah devleti mirasının meydana gelmemiş olmasıyla sosyal haklar giderek budanmıştır. Öte yandan iyi yapılanamamış, eşitlik ilkesine dayanmayan, 1990’larda izlenen “süper emeklilik” gibi popülist politikalarla yıpranan ve hantallaşan bir sosyal güvenlik sisteminin krize girmesi, genel olarak 1980 sonrası döneme damgasını vuran bir gelişmedir. Ayrıca Türkiye’de yapısal işsizlik problemiyle mücadele edecek etkin istihdam politikalarının geliştirilememiş olması ve art arda gelen ekonomik krizlerin işsizliği daha fazla artırması, aktüeryal dengenin bozulmasını tetiklemiştir. Sosyal güvenlik sisteminin krize girmesinin bir başka önemli sebebi, kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük olmasıdır. Bu durum emeklilik ve sağlık sigortası üzerinde ciddi bir yük yaratmaktadır (Buğra; Keyder, 2006: 217). Bu noktada devletin SSK açıklarını kapatmak için gerekli desteği sağlamaması, refah rejimi içerisindeki payının ne derece sınırlı olduğunu göstermesi açısından iyi bir örnektir (Buğra, 2001: 25). Bu gelişim zincirinin en son ve en önemli ayağı, yıllardır bir tasarı halinde olan ve en sonunda uygulamaya konulan sosyal güvenlik reformudur. Reform bağlamında, herkesin eşit olarak, aynı çatı altında sosyal hizmetlerden faydalanacakları söylemi altında aslında özellikle sağlık hizmetlerinin neredeyse tamamen piyasalaşması söz konusu olmuştur. Bu reform,

“AKP Hükümetinin sosyal güvenlik sisteminin sorunlarına yaklaşımının, ailenin merkeziliği ve toplumsal dayanışmanın öneminin temsil edildiği sosyal muhafazakâr değerlerle örülmüş liberal bir asgariyetçiliği yansıttığını” (Buğra; Keyder, 2006: 213) göstermektedir.

Konuyu çocuk bakımı hizmetleri ekseninde değerlendirecek olursak, kadınların işgücüne katılma oranlarının Türkiye’deki seyrine değinmemiz gerekmektedir. Türkiye’de kadınların işgücüne katılma oranları genelde birçok Avrupa ülkesine göre düşük seyretmiş, 1990’lı yıllardan itibaren % 30’lar civarında seyreden işgücüne katılma oranları, krizlerle birlikte 2000’li yıllarda % 25’ler düzeyine gerilemiştir.²⁰ Bu oranların düşüklüğünün çeşitli sebepleri vardır. Başlıca sebepler, Türkiye’de kadınların işgücü piyasasına katılmalarına dair tutumların, erkek egemen geleneksel aile yapısı çerçevesinde olumsuz olarak biçimlenmesidir. Bu bağlamda kadınların çalışmalarının, baba ya da koca iznine bağlı olduğu durumlar gözlenebilmektedir. Nitekim yapılan bir araştırmaya göre çalışmayan kadınların yüzde 20’sinin çalışmama nedenleri, aile ya da kocanın izninin olmamasıdır (Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü, 2009: XX). Bir başka araştırmaya göre ise yaşamlarında hiç çalışmamış olan kadınların yüzde 24.9’u, hane içi yükümlülükler ve çocuk bakımını sürdürebilmek için

²⁰ Kadınların işgücüne katılma oranlarına dair verilere ulaşabilmek için bkz: <http://www.tuik.gov.tr/istgucu/IsdurumuRapor.do>, (18.01.09).

çalışmadıklarını belirtmişlerdir (İlkkaracan, 2008).

Kadınlar eğitim olanaklarına da erkeklere nazaran daha sınırlı bir şekilde erişebilmektedirler. Eğitim düzeylerinin daha düşük olması ve cinsiyete dayalı ayrımcılık, kadınların işgücüne daha sınırlı bir biçimde katılmalarına yol açmaktadır. Bunun yanı sıra kadınların işgücü piyasasında layık görüldükleri işler daha düşük vasıf düzeylerine sahip işlerdir.

Türkiye’de kadınların işgücüne katılmalarının sınırlı olmasının bir başka sebebi de çocuk bakımı hizmetlerinin özellikle kamu tarafından son derece sınırlı bir şekilde üstlenilmesi ve bakım hizmetlerine dair bir devlet sübvansiyonunun bulunmamasıdır (Kakıcı; Emeç; Üçdoğruk, 2007: 24). Beşinci ve Altıncı beş yıllık kalkınma planlarında hasta, yaşlı ve çocuk bakımı hizmetleri için ailenin temel alınacağını ve özel kesimin ya da sivil toplum kuruluşlarının bu hizmetleri sağlamalarının teşvik edileceğinin yer alması²¹ bu anlayışın devlet politikalarına nasıl yansıdığını göstermektedir. Türkiye’de belediyeler tarafından da çocuk bakımı hizmetleri sunulması yaygın değildir ve özel kreşler ve gönüllü kuruluşlar çocuk bakımı alanında çok fazla faaliyet göstermemektedirler. Bu konuda önemli bir istisna, Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı’nın yoksul kadınlara çocuk bakımı hizmetlerinin ulaştırılmasına yönelik etkinliklerde bulunmasıdır. Vakıf ayrıca çocuk bakımı hizmetlerine katkıda bulunan kadınlara bağış yardımıyla bulunmaktadır (Toksöz, 2007: 63-64). Tüm bunlar, çocuk bakımı hizmetlerine erişimin sınırlı olduğunu göstermektedir. Bu durumu destekleyen önemli bir araştırma bulgusuna göre, altı yaşından küçük olup yuvaya ve kreşe giden çocukların oranı yüzde 7’dir ve görece yüksek refah düzeyine sahip, en az lise mezunu olan ve Marmara Bölgesinde yaşayan kadınlar çocuklarını kreşe ya da yuvaya gönderebilmektedirler (Yüksel; Akadlı Ergöçmen; Çağatay, 2009: 194). Avrupa Çalışma ve Yaşama Koşullarını İyileştirme Vakfı’nın verilerine göre ise “Türkiye’de çocukların yüzde 35’ine anneleri, yüzde 35’ine büyükanneleri veya başka akrabaları, yüzde 20’sine diğer gayri resmi bakıcılar bakmakta ve yüzde 10’una da kreşlerde veya çocuk bakım kurumlarında bakılmaktadır” (2008: 6).

Refah rejiminin çocuk bakımı hizmetlerinden sorumlu olması gereken tüm bu tarafların eksikliği, Türk toplumuna özgü geleneksel değerleri pekiştirerek, çocuk bakımı hizmetlerinin aile ve diğer enformel ağlar tarafından sağlandığı ilişkiler bütünü yeniden üretmektedir. Bu durum, kadınların hane içi yükümlülükleri dolayısıyla çocuk bakımından sorumlu olarak görülmeleriyle birleşince, kadınların bu yükümlülüklerini yerine getirebilmek için işgücü piyasasına katılmadıkları bir tablo ortaya çıkmaktadır. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdları Enstitüsü tarafından yürütülen Türkiye Nüfus Sağlık Araştırmasına göre araştırmaya katılan kadınların yüzde 31’i, çocuk bakımı yükümlülüklerinden ötürü

²¹ Apan, Ahmet, “Türkiye’de Kalkınma Planları ve Sosyal Güvenlik Reformu”, <http://scholar.google.com/scholar?q=t%C3%BCrkiyede+kalk%C4%B1nma+planlar%C4%B1+ve+sosyal+g%C3%BCvenlik+reformu&hl=en&lr=>, (19.01.09).

ücretli bir işte çalışmamaktadırlar (Yüksel; Akadlı Ergöçmen; Çağatay, 2009: 191). Çocuk bakımı hizmetlerinin kadınlar tarafından üstlenilmek zorunda olmasına koşut olarak, evli ve çalışan kadınların çocuk sahibi olduktan sonra çalışma hayatından kopmaları da son derece yaygın rastlanan bir durumdur.²²

Türkiye’de refah rejimi tarafları içerisinde bakım hizmetlerine yönelik sorumluluğun üstlenilmesi çoğu kez aileye kalmaktadır. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdü Enstitüsü’nün araştırmasına göre “çocuk bakımı genellikle akrabalar tarafından sağlanmaktadır” (Yüksel; Akadlı Ergöçmen; Çağatay, 2009: 194). Bununla birlikte ailenin de kimi zaman bu hizmetleri sunabilecek potansiyelden yoksun olabildiği durumlarda üst gelir grubuna dâhil olan ailelerin imdadına, Sovyet Sisteminin çöküşüyle yoğun bir şekilde Türkiye’ye yönelen göçmen kadınlar yetişmektedir. Türkiye’de özellikle Moldovalı kadınlar, bakım hizmetlerinde yoğun bir şekilde istihdam edilmektedirler. Eski Sovyetler Birliği yüksek eğitim düzeyleriyle bu alanda tercih edilir olmuşlardır.

Konuyla ilgili mevzuata bakıldığında, Türkiye’de çocuk bakımı hizmetleriyle ilgili önemli bir yasal belgenin İş Kanunu olduğu görülmektedir. 4857 sayılı İş Kanununa tabi olarak yürürlüğe giren yönetmeliklerde doğum izinleri ve işyerlerinde işverenlerin kreş ve emzirme odası açma yükümlülükleri düzenlenmiştir. 4857 sayılı İş Kanununa tabi olan işyerlerinde uygulanacak olan “Gebe veya Emziren Kadınların Çalıştırılma Şartlarıyla Emzirme Odaları ve Çocuk Bakım Yurtlarına Dair Yönetmelik”in 15. maddesine göre, 100–150 kadın işçi çalıştırılan işyerlerinde 0–1 yaş arası çocuklar için emzirme odaları, 150’den fazla kadın işçi çalıştırılan işyerlerinde ise 0–6 yaş arasındaki çocukların bakılması için kreş açma zorunluluğu vardır.²³ Yine 4857 sayılı İş Kanununun 74. maddesine göre kadın işçiler doğumdan önce sekiz ve doğumdan sonra sekiz hafta olmak üzere toplam 16 haftalık bir izin hakkına sahiptirler.²⁴ Bu süre, analık izninin 14 hafta olarak belirlendiği bazı Avrupa ülkelerinden daha uzundur. 1475 sayılı İş Kanunu ve Kanuna göre yürürlüğe giren yönetmeliklerde de analık izni ve işverenin yurt ve kreş açma yükümlülükleri düzenlenmiştir.²⁵ Türkiye’de ebeveyn izni uygulaması mevcut değildir. Türkiye’de çocuk bakımı ile ilgili mevzuatın başka bir ayağı, “Kamu Kurum ve Kuruluşlarınca Açılacak Çocuk Bakım Evleri Hakkında Yönetmelik”tir. Yönetmelikte, 657 sayılı Devlet Memurları Kanununa tabi devlet memurlarının çocukları için açılacak kreşler düzenlenmektedir. Yönetmeliğe göre memurların çalıştıkları kurumlarda 0-6 yaş grubuna dâhil olan 50 ve daha fazla

²² Kadınların işgücüne katılmalarıyla ilgili İstanbul Ümraniye’de yapılan bir saha araştırmasında çocuk bakımı hizmetlerinin yetersiz oluşunun ya da hiç olmayışının, kadınların çalışmamalarının ya da işten ayrılmalarının önemli bir sebebi olduğu ortaya çıkmıştır (İlkkaracan, 2008).

²³ <http://www.tuhis.org.tr/yonetmelik/yonetmelik2.htm>, (18.01.09).

²⁴ <http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4857.html>, (18.01.09).

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz: <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/5187.html> ve <http://www.antimai.org/ys/ysiskanun.htm> (18.01.09).

sayıda çocuk için kreş açılabilir. Ancak bu, kurumun bağlı olduğu bakanın onayının alınması şartına bağlıdır.²⁶ Gerçek ve tüzel kişiler tarafından kurulacak ve işletilecek, kamu kurum ve kuruluşları dışında kalan çocuk bakımevlerini kapsayan “Özel Kreş ve Gündüz Bakımevleri ve Özel Çocuk Kulüpleri Kuruluş ve İşleyişi Esasları Hakkında Yönetmelik”,²⁷ derneklerin sosyal yardım faaliyetleri çerçevesinde çocuk bakım yuvası (kreş ve gündüz bakım evi) kurabilecekleri hususunun düzenlendiği “Derneklerin İzinle Kurabileceği Tesisler Hakkında Yönetmelik”,²⁸ Sosyal Hizmetler Çocuk Esirgeme Kurumuna bağlı kreş ve gündüz bakımevlerini kapsayan “Kreş ve Gündüz Bakımevleri Yönetmeliği”²⁹, eğlence yerleri, tatil siteleri, tatil köyü gibi eğlence ve turizm faaliyetlerinin yürütüldüğü yerlerde açılacak kreş ve bakımevlerinin düzenlendiği “Turizm Tesislerinin Belgelendirilmesine ve Niteliklerine İlişkin Yönetmelik”³⁰ mevzuatın geri kalan kısmını oluşturmaktadır.

Sonuç Ve Değerlendirme

Tarihin her döneminde toplumsal dayanışmanın sürekliliğinin sağlanması ve bireylerin refah gereksinimlerinin giderilmesi amacıyla bakım hizmetleri sunumuna ihtiyaç duyulmuş ve bu ihtiyaçların giderilmesi için çeşitli mekanizmalar işletilmiştir. Bu farklı mekanizmalara rağmen bakım kavramı her zaman cinsiyetli bir alan olmaya devam etmiş ve bakım hizmetleri, toplumsal cinsiyete dayalı annelik ve eşlik rollerine uygun bir şekilde kadınlarca yürütülen etkinlikler olmuştur. Sanayi Devrimi ve kapitalizmin gelişimi ise, erkek egemenliğinin aslında ne kadar esnek bir yapıya sahip olduğunu ve sistemsal değişmelere uyum sağlayabildiğini göstermiş, erkek egemenliğinin bu yeni yüzüyle oluşan kamusal alan/özel alan ikilikleriyle, kadınlar hane içi rollerden ve bakım hizmetleri sunumundan sorumlu tutulmuşlardır. Feminist kuramcılar bakımın cinsiyetli yapısı üzerine odaklanan, ilgili bölümde sözü edilen analizler yapmışlardır.

Refah rejimlerinde bakım hizmetleri devlet, piyasa, aile ve gönüllü kuruluşlardan oluşan farklı taraflarca yerine getirilmektedir. Değişik ülkeler bağlamında konuya baktığımızda, refah rejimi tarafları arasında bakım hizmetlerinin paylaşılmasının kimi zaman Esping-Andersen’in refah rejimi sınıflandırmasıyla örtüştüğünü görmekteyiz. Bununla birlikte bu analizi cinsiyetçi bulan ve refah rejimlerine kadınların işgücüne katılım oranları ve bakım hizmetlerinin sunumu açısından yaklaşan alternatif yönelimler de olmuştur.

²⁶<http://www.google.com.tr/search?hl=tr&q=KAMU+KURUM+ve+KURULU%C5%9ELARINCA+A%C3%87ILACAK+%C3%87OCUK+BAKIM+EVLER%C4%B0+HAKKINDA+Y%C3%96NETMEL%C4%B0K&meta=>, (17.01.09).

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz: <http://denizlisosyalhizmetler.gov.tr/pdf/yonetmelik/ozelkresynml.pdf>, (17.01.09).

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/20126.html>, (17.01.09).

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/21081.html>, (17.01.09).

³⁰ <http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/23202.html>, (17.01.09).

Refah rejimi taraflarının bakım hizmetlerini paylaşma dereceleri, değişik ülkelerdeki sosyal devlet anlayışlarına ve yapılarına ya da kültürel değer ve geleneklere göre değişse de, bu paylaşımın niteliksel değişimlerinin tarihsel bir boyutu olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Burada konuya refah devletinin yaşadığı dönüşüm ekseninde bakmamız gerekmektedir. Bakım hizmetlerinde yaşanan dönüşümler, artık refah devletlerinin çocuk bakımı hizmeti sunmak yerine nakit yardımlarına yönelmesini içermektedir. Bu bağlamda çok çeşitli ödeme biçimleri geliştirilmiştir. Buna paralel olarak yaşanan ve birçok ülkede gerçekleşen önemli bir dönüşüm ise, devletin bakım hizmetlerinden giderek çekilmesi ve nakit yardımlarının ödeme biçimlerini bile, bu hizmetlerin aile, akraba ya da komşuluk gibi enformel ilişkiler içerisinde sunulmasını teşvik edecek şekilde düzenlemesidir. Devletin bu oldukça edilgen ve aslında sorumsuz olarak nitelenebilecek yaklaşımı, hem bakım hizmetleri sunumunun niteliğinde önemli aşınmalar yaratmakta ve esasında bir vatandaş olarak profesyonel bakım hizmetlerinden faydalanma hakkını alıkoymakta, hem de kadınların evde çocuklarına bakmalarını teşvik etmektedir. Devlet izlediği bu bakım politikalarıyla kadınların toplumsal cinsiyet rollerini sadece ailelerinden birinin bakımını üstlenirken değil, kendisiyle kan bağı bulunmayan kişilerin bakımını üstlenirken de yeniden üretmektedir. Nakit yardımlarının bakım hizmeti sunumuna gönüllü olacak kişilere ödenmesi uygulamasıyla devlet taşın altına elini koymak yerine hem bakım hizmetlerini kadın işsizliğiyle baş etmek için araçsallaştırmakta, hem de var olan toplumsal cinsiyet rollerini pekiştirmektedir. Daly ve Lewis, nakit yardımlarının kadınlar açısından ima ettiklerini son derece isabetli bir şekilde “sorumlulukların farklı kurumsal alanlar arasında kaydırılmasının kurnaz bir yolu” olarak değerlendirmektedirler (2000: 282). Tüm bu düzenlemeler yapılırken 1990’lı yıllardan itibaren Avrupa Birliği düzeyinde sosyal politikaların önemli bir bileşeni olan toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanabilmesi için kadınların işgücüne katılma oranlarının artırılması amacıyla çocuk bakımı hizmetlerinin yaygınlaştırılmasının çeşitli politika belgelerinde yer alması çelişkili görünse de, Avrupa Birliği’nin istihdam stratejilerinin niteliği değerlendirildiğinde konu daha anlaşılır olmaktadır. Zaten Avrupa Birliği düzeyinde kadınların işgücüne katılma oranlarının artırılmasına yönelik politikalar, esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaştırılması ve kadınların kısmi zamanlı işlerde istihdam edilmelerinin teşvik edildiği bir hatta ilerlemektedir. Kısmi zamanlı çalışan bir kadın, kendine sağlanan nakit yardımı ile çocuğunun bakımıyla yakından ilgilenerek sorumluluk edinecek ve gününün kısmi bir zamanını ücretli bir işte çalışmaya ayıracaktır: Uygulanan istihdam ve bakım hizmeti politikaları birlikte değerlendirildiğinde karşımıza kadının hane içi geleneksel rollerinin yeniden üretildiği bir görüntü çıkmaktadır.

Konuya doğum/ebeveyn izinleri açısından baktığımızda ise, bu izinlerin Avrupa Birliği sosyal politikalarının önemli bir ayağı olan aile ve iş yaşamının uyumlaştırılması için uygulanan önemli politikalar olduğunu görürüz. Ebeveyn izni, eşitlikçi bir felsefeye sahip olup Avrupa’nın birçok ülkesinde uygulanmaktadır. Ancak bu uygulamayı da kadınların çalışma yaşamına entegre edilmeleri yönünde

geliştirilen bir politika olan esnek istihdam üzerinden değerlendirmek yerinde olacaktır. Konuya bu açıdan yaklaşmak, bu iznin amacından sapmasının söz konusu olabileceğini açığa çıkarmaktadır. Yarı zamanlı çalışan bir kadının çocuk sahibi olduğunu ve ebeveyn iznini çocuğun babasının kullanacak olduğunu düşündüğümüzde, erkeğin bu izni çocuğun bakımına ayırma ihtimali zayıflamaktadır. Her halükarda kadınların yarı zamanlı işlere yönlendirilmelerinin ev ve iş hayatının uyumlaştırılması adı altında kadınlara ev içi sorumluluklarının yeniden yüklenmesi anlamına geleceğini kestirmek zor değildir.

Devletin bakım hizmetlerinden çekilmesinin refah rejimi açısından bir diğer anlamı ise, hizmet sunumunun rejimin diğer tarafları olan gönüllü kuruluşlara ve piyasaya da aktarılmasıdır. Bu da son derece sorunlu bir alan olarak görünmektedir. Gönüllü kuruluşların hizmet sunumunda aktif olarak yer alarak önemli bir rol üstlenmeleri, sosyal politika kavramının adalet ve eşitlik ilkelerinin tesis edilebilmesini imkânsız kılmakta, keyfi ve belli kesimleri hedef alan, hizmet sunumunda eşitlik kaygısı taşımayan uygulamalara meydan vermektedir. Bu hizmetlere erişebilmek, söz konusu gönüllü kuruluşlar ve cemaate dayalı örgütlenmelerle ilişki halinde olmak şartına bağlanmıştır. Keza hizmet sunumunun piyasaya bırakılması da, gelir düzeyi yetersiz olan birçok kesimin bu hizmetlerden faydalanmasına engel olacaktır.

Türkiye’de ise refah rejimi içerisinde aile ve cemaat ilişkilerinin son derece belirleyici olması, Osmanlı’dan günümüze kadar gelen bir anlayışın ürünüdür. Öte yandan, Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde belirginleşen yetke sahibi bir devlet geleneği, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı Avrupa’daki Keynezyen iklimden etkilenmiş ve formel istihdam ilişkileri çerçevesinde vatandaşlara hizmet sağlayan görece bir refah devleti oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bununla birlikte 1980’lerden itibaren sosyal harcamaların kısılması yönünde çağrı yapan uluslararası kuruluşlar güdümünde uygulanan yapısal uyum politikaları, var olan hakları aşındırmış ve birçok sosyal hizmeti ulaşılmaz kılmıştır. Bu ortamda, Türk aile yapısı içerisinde çocuk bakımının üstlenilmesine güvenilmiştir ve kamusal olarak sunulan hizmetler son derece sınırlı kalmıştır. Belediyeler ve gönüllü kuruluşların çocuk bakımı hizmetlerini çok fazla üstlenmemesiyle birlikte bakım hizmeti sunmak yine kadınların üzerine kalmıştır. Bu durum, Türkiye’de kadınların işgücüne katılma oranlarının son derece düşük olmasına neden olan yapısal faktörlerden biridir.

Konuya mevzuat açısından bakacak olursak çocuk bakımı hizmetleriyle ilgili görece sınırlı düzenlemeler olduğunu söyleyebiliriz. Ancak burada işin en önemli kısmı, kamusal bakım politikalarının kadınlar üzerinden kurgulanmasıdır. İş Kanununa göre işverenlerin kreş açma yükümlülükleri, kadın çalışanların sayısı üzerinden belirlenmekte, yine kadınlar çocuklarının anneleri olarak görülerek babaların sorumluluğunu da üzerlerine almaktadırlar. Çocukların sadece annelerine ait olarak varsayılmalarının ve babalıkla çocukların sorumluluğu arasındaki bağın koparılmasının önemli bir olumsuz etkisi, işverenlerin kreş açma yükümlülüğünü üstlenmek zorunda kalmamak için kadın çalışan istihdam etmek konusunda daha az

istekli olmalarıdır. İstihdam paketi tartışılırken işverenlerin kreş açma yükümlülüğünü sadece kadın sayısına bağlamayan bir düzenleme üzerine odaklanılmamıştır. Kreş açma ve emzirme odası gibi zorunluluklar kaldırılırken işverenlerin kadın istihdam etmekten kaçınmamlarının ve kadınların işgücüne katılma oranlarını artırmalarının hedeflendiği ileri sürülse de, bu düzenlemeyle politika yapıcıların konuya gereken duyarlılığı göstermemeleri söz konusudur. Çocuk bakımı hizmetlerinde var olan bu eksikliklere ve var olan düzenlemelerde geriye gidilmesine rağmen, gelecekte nüfus yaşlanması tehdidinin artacağı öngörüsüne dayanılarak kadınlara üç çocuk doğurmalarının önerilmesi, ülkedeki yapısal işsizlik sorununun, bu işsizlik yüzünden yaşlı nüfusun finanse edilememesinin ve devletçe sunulan çocuk bakımı hizmetlerinin sınırlılığının göz ardı edilmesi anlamına gelmektedir. Çocuk bakımı hizmetlerinin yaygınlaştırılmadığı, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanmadığı ve yoksullukla mücadele edecek etkin devlet politikaların izlenmediği bir refah devleti modeli yerine cemaat ilişkilerine dayalı, sadaka kültürüne özgü yardımların yapıldığı ve etkin istihdam politikalarının geliştirilmediği bir ülkede doğacak çocukları nasıl bir hayatın bekleyeceği tartışmalıdır.

KAYNAKÇA

Acar-Savran, Gülnur; Tura Demiryontan, Nesrin (2008), Kadının Görünmeyen Emeği, Yordam Yayınları, İstanbul.

Apan, Ahmet, “Türkiye’de Kalkınma Planları ve Sosyal Güvenlik Reformu”, <http://scholar.google.com/scholar?q=t%C3%BCrkiyede+kalk%C4%B1nma+planlar%C4%B1+ve+sosyal+g%C3%BCvenlik+reformu&hl=en&lr=>, (19.01.09).

Aronson, Jane (1992), “Women’s Sense of Responsibility for the Care of Old People: ‘But Who’s Going to Do It?’”, *Gender and Society*, (6/1, March): 8-29.

Arts, Wil; Gelissen, John (2006), “Three Worlds of Welfare Capitalism or More? A State-of-the Art Report”, *The Welfare State Reader*, (ed. Christopher Pierson, Francis Geoffrey Castles), Cambridge, Polity Press: 175–197

Avrupa Yaşama ve çalışma Koşullarını İyileştirme Vakfı (2008), “Aile ve Çocuk Bakım Hizmetleri Konferans Raporu”, <http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2008/67/tr/1/EF0867TR.pdf>, (17.01.09).

Blackman, T. (2000), “Defining Responsibility for Care: Approaches to the Care of Older People in Six European Countries”, *Int J Soc Welfare*, (9): 181-190.

Brückner, Margrit (2004), “Changing Europe and the Relevance of Care and the Caring Professions”, *Social Work and Society*, (2/1): 28-39.

Buğra, Ayşe (2001), “Ekonomik Kriz Karşısında Türkiye’nin Geleneksel Refah Rejimi”, *Toplum ve Bilim*, Yaz, (89): 22-30.

Buğra, Ayşe; Keyder, Çağlar (2006), “Turkish Welfare Regime in Transition”, *Journal of European Social Policy*, (16/3): 211-228.

Daly, Mary; Lewis, Jane (2000), “The Concept of Social Care and the Analysis of Contemporary Welfare States”, *British Journal of Sociology*, June, (51/2): 281-298.

Donovan, Josephine (2001), *Feminist Teori*, İletişim Yayınları, Ankara.

Elniff-Larsen, Angela; Dreyling, Melissa; Williams, Jenny (2006), “Employment developments in Childcare Services for School-age Children”, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin.

Esping-Andersen, Gosta (2006), “Toplumsal Riskler ve Refah Devletleri”, *Sosyal Politika Yazıları*, (der. Ayşe Buğra ve Çağlar Keyder), Ankara, İletişim Yayınları: 33–54.

European Communities (2004), *Development of a Methodology for the Collection of Harmonised Statistics on Childcare*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.

European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2006), *Employment Developments in Childcare Services for School-age Children*, Austria,

<http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2006/233/en/1/ef06233en.pdf>, (08.07.2010).

European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2006), “Reconciliation of Work and Family Life and Collective Bargaining in the European Union”, http://www.eurofound.europa.eu/eiro/other_reports/work_family_life.pdf, (18.01.09).

Geissler, Birgit; Pfau-Effinger, Birgit (2005), “Change in European Care Arrangements”, “Part 1: Care Arrangements in European Societies” içinde, Care And Social Integration in Europe, (ed. Birgit Geissler; Birgit Pfau-Effinger), The Policy Press: 3–17.

Haavio-Mannila, Elina (1983), “Caregiving in the Welfare State”, *Acta Sociologica*, (26/1): 61–82.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü (2009), Türkiye'nin Demografik Dönüşümü, Doğurganlık, Aile Planlaması, Anne-Çocuk Sağlığı ve Beş Altı Yaş Ölümlerindeki Değişimler: 1968- 2008, http://www.hips.hacettepe.edu.tr/TurkiyeninDemografikDonusumu_220410.pdf, (07.07.2010).

Henderson, A.; White, L.A. (2004), “Shrinking Welfare States? Comparing Maternity Leave Benefits and Child Care Programs in European Union and North American Welfare States, 1985–2000”, *Journal of European Public Policy*, 11(3): 497–519.

Hochschild, Arlie Russell (2003), “Emotion Work, Feeling Rules and Social Structure”, *The American Journal of Sociology*, (85/3), (November, 1979): 551–575.

İlkkaracan, İpek (2008), “Bakım Hizmetlerinin Sunumu ve İstihdam Politikalarına Yansıması”, KESK Kadın Sempozyumu, 15 Mart 2008, http://www.kesk.org.tr/belgeler/ipek_ilkkaracan.pps, (17.01.09).

Kakıcı, Hülya; Emeç, Hamdi; Üçdoğruk, Şenay (2007), “Türkiye’de Çalışan Kadınların Çocuk Bakım Tercihleri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (5): 20-40.

Koç, İsmet; Eryurt, Mehmet Ali; Adalı, Tuğba; Seçkiner, Pnar (2009), Türkiye'nin Demografik Dönüşümü, Doğurganlık, Aile Planlaması, Anne-Çocuk Sağlığı ve Beş Altı Yaş Ölümlerindeki Değişimler: 1968- 2008, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü, http://www.hips.hacettepe.edu.tr/TurkiyeninDemografikDonusumu_220410.pdf, (07.07.2010).

Lappalainen R., Eliasson; Motevasel I., Nilsson (1997), “Ethics of Care and Social Policy”, *Scand J Soc Welfare*, 6: 189-196.

Makal, Ahmet (1999), Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri, İmge Kitabevi, Ankara: 68-81.

Milligan, Christine (2003), "Location or dis-location? Towards a Conceptualization of People and Place in the Care-giving Experience", *Social&Cultural Geography*, (4/4), December: 455-470.

Orme, Joan (1998), "Community Care: Gender Issues", *Br. J. Social Wk.*, 28: 615-622.

Özbek, Nadir (2001), "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sosyal Devlet", *Toplum ve Bilim*, Bahar: 7-33.

Seyyar, Ali (2000), "Federal Almanya'da Ailenin Sosyal Güvenliği", *Çimento İşveren Dergisi*, Ocak, (1/14): 12-21.

Toksöz, Gülay (2007), "Kamu, Özel Sektör, Mesleki Örgütler, Sendikalar, Ulusal ve Uluslar arası Sivil Toplum Kuruluşlarının Kadın Emegi ve İstihdam Alanındaki Uygulamalarının Değerlendirilmesi", *Kadın Emegi ve İstihdam Toplantısı*, Bilgi Üniversitesi, 24.02.07, <http://www.keig.org/images/toplanti/keig%20kitap%203%20oturum.pdf>, (17.01.09).

Trydegard, Gun-Britt; Thorslund, Mats (2001), "Inequality in the Welfare State? Local Variation in Care of the Elderly-the Case in Sweden", *J Soc Welfare*, (10): 174-184.

Ungerson, Clare (1997), "Social Politics and the Commodification of Care", *Social Politics*, Fall: 362-381.

Yeandle, Sue; Gore, Tony; Herrington, Alison (1999), *Employment, Family and Community Activities: A New Balance for Women and Men*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, Dublin.

Yeandle, Sue; Gore, Tony; Pickford, H.; Stiell, B. (2000), *Employment, Family and Community Activities: A New Balance for Women and Men Summary of the UK National Report*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions, <http://www.eurofound.europa.eu/pubdocs/2000/106/en/1/ef00106en.pdf>, (07.07.2010).

Yüksel, İlknur; Akadlı Ergöçmen, Banu; Çağatay, Pelin (2009), "Kadının Statüsü", *Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008*, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdüleri Enstitüsü, <http://www.hips.hacettepe.edu.tr/TNSA2008-AnaRapor.pdf>, (07.07.2010).

İnternet Adresleri

<http://ab.calisma.gov.tr/dnn/Docs/wg2/Avrupa%20Birli%C7I%20Ulkelerinde%20Ebeveyn%20Izni%20ve%20Cocuk%20Bakimi%20Hizmetleri.pdf>, (17.01.09).

<http://www.antimai.org/ys/ysiskanun.htm>, (18.01.09).

<http://denizlisosyalhizmetler.gov.tr/pdf/yonetmelik/ozelkresynml.pdf>, (17.01.09).

<http://www.google.com.tr/search?hl=tr&q=KAMU+KURUM+ve+KURULU%20ELARINCA+A%20ILACAK+%20OCUK+BAKIM+EVLER%20HAKKINDA+Y%20NETMEL%20K&meta>,

(17.01.09).

<http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/20126.html>, (17.01.09).

<http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/21081.html>, (17.01.09).

<http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/23202.html>, (17.01.09).

<http://www.mevzuat.adalet.gov.tr/html/5187.html>, (18.01.09).

<http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4857.html>, (18.01.09).

<http://www.tuhis.org.tr/yonetmelik/yonetmelik2.htm>, (18.01.09).

<http://www.tuik.gov.tr/isgucu/IsdurumuRapor.doc>, (18.01.09).